

ظرفیت‌ها و موانع تجاری ایران و هند؛ ترسیم چشم‌انداز آینده

معاونت مطالعات اقتصادی و آینده پژوهی
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران

معاونت مطالعات اقتصادی و آینده پژوهی
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران

ظرفیت‌ها و موانع تجاری ایران و هند؛ ترسیم چشم‌انداز آینده

از طریق پست الکترونیکی زیر می‌توانید پیشنهادها و نظرات اصلاحی خود را به واحد
مربوطه منعکس نمایید:

economic_research@tccim.ir

مواضع این گزارش، الزاما مواضع اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران نیست.
استفاده از مطالب این گزارش با ذکر منبع بلامانع است.

دی ۱۴۰۴

خلاصه مدیریتی

گسترش و پیچیدگی شرایط حاکم بر مناسبات بین‌المللی و دگرگونی فزاینده در مناسبات دو جانبه و نیز ظهور کنشگران متعدد در عرصه بین‌المللی منجر به تغییرات بنیادین در عرصه سیاست و اقتصاد جهانی شده است. در نتیجه روندها و تحولات جهانی در دو دهه گذشته، نظام جهانی معاصر از حالت تک قطبی خارج شده و به سمت چند قطبی شدن پیش رفته است. هند به‌عنوان یکی از قدرت‌های نوظهور با جمعیتی بالغ بر یک و نیم میلیارد و تولید ناخالص داخلی بیش از ۵ میلیارد دلار یکی از شرکای تجاری و البته بازیگران کلیدی در اقتصاد جهانی است. بر اساس آمار صندوق بین‌المللی پول در سال ۲۰۲۵، هند به‌عنوان سومین قدرت اقتصادی بر مبنای شاخص برابری قدرت خرید و چهارمین اقتصاد جهان بر مبنای تولید ناخالص داخلی به سرعت خود را به یکی از اقتصادهای بزرگ دنیا تبدیل کرده است. از سال ۲۰۱۳ تا سال ۲۰۲۵ نرخ رشد تولید ناخالص داخلی هند تنها در دو سال (۲۰۱۹ و ۲۰۲۰) زیر ۶ درصد بوده است. با توجه به اینکه هند بسیاری از مولفه‌های قدرت ملی (یعنی مولفه‌هایی که هر کشور را قادر به ایفای نقش در امنیت منطقه‌ای و حتی جهانی می‌کند) را به دست آورده است، اقدامات این کشور به‌عنوان یکی از قدرت‌های جنوب آسیا، سیاست‌ها، انتخاب‌های راهبردی و اقدامات کشورهای منطقه یا حتی قدرت‌های فرامنطقه‌ای را که منافعی در منطقه دارند، تحت تاثیر قرار خواهد داد. بنابراین کشوری با این مولفه‌های قدرت مورد توجه بسیاری از کشورها از جمله ایران خواهد بود. با این حال وضعیت هند در منظومه سیاست خارجی ایران همواره ثابت نبوده و این کشور یکی از بازیگرانی است که می‌توان گفت انتظارات در مورد گسترش روابط با آن، با واقعیت‌های حاکم بر روابط فاصله بسیار داشته است. به‌عبارت دیگر، در حالی که به‌عنوان نمونه، کشورهایی مانند چین و روسیه که از قدرت‌های در حال حاضر جهان به‌شمار می‌روند، توانسته‌اند روابطی نسبتاً پایدار را با ایران برقرار ساخته و در معاملات و محاسبات سیاست خارجی ایران جایگاه نسبتاً ثابتی داشته باشند، واقعیت‌های حاکم بر روابط ایران و هند نشان از آن دارد که این کشور در مرکز تلاش‌های ایران برای توسعه مناسبات خارجی قرار نگرفته است. انتظارات از رابطه با هند همواره از میزان روابط در عرصه عمل جلوتر بوده است. این وضعیت را می‌توان به خوبی در امیدهای ایجاد شده به برقراری یک رابطه استراتژیک میان دو کشور در دومین دور ریاست جمهوری سید محمد خاتمی و افول تدریجی چشم‌اندازهای چنین رابطه‌ای مشاهده کرد. در حال که تمایل دو جانبه به توسعه روابط، شکل‌گیری یک اتحاد پایدار و یا یک محور را میان تهران و دهلی نو محتمل کرده بود، به تدریج زمینه‌ها برای برقراری چنین رابطه‌ای از میان رفت؛ تا جایی که هند در پایان دوران ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد به یکی از متعهدترین کشورها به اجرای رژیم تحریم‌های بین‌المللی بر ضد ایران تبدیل شد. با این حال، هند امروز با یک دهه گذشته تفاوت معناداری را تجربه می‌کند. هند با سابقه‌ای درخشان در جنبش غیرمتعهدها، همچنان مشتاق به دنیای چندقطبی و متمرکز بر تحصیل مزایای اقتصادی است که آن را قادر به رقابت موثرتر با رقیب دیرینه خود یعنی چین سازد. هند که لاجرم یک قدرت دریایی در مجاورت مهمترین گذرگاه‌های کالا و انرژی جهان در اقیانوس هند است، می‌کوشد تسلط خود را برای این مسیرهای دریایی حفظ کند و یا لاقلاً از برتری شتابان چین در اتصال دریایی اقیانوس آرام و هند جلوگیری کند. به نظر می‌رسد رهبران هند تصمیم دارند، نقش تازه‌ای را برای این کشور در ایجاد تعادل منطقه‌ای و جهانی

به ویژه میان چین و ایالات متحده و بطور کلی تر میان غرب جهانی، شرق جهانی و جنوب جهانی در نظر بگیرند. این رویکرد کلان هند به ایران این امکان را می‌دهد که جزئی از حلقه‌های بزرگ تجاری و همزمان متصل‌کننده هند و اروپا باشد. از آنجاییکه هند نگران آزدگی بیش از حد ایالات متحده و اتحادیه اروپایی در رابطه با نزدیکی هند با روسیه و ایران است، ممکن است مانعی برای توسعه روابط با ایران ببیند اما در سوی دیگر، با نگرانی از گسترش نفوذ چین در خلیج فارس از یک طرف و دسترسی به بازارهای روسیه و آسیای مرکزی و تاسیس راهی متنوع برای ارتباط با اروپا به توسعه روابط اقتصادی با ایران امیدوار است. در مجموع به نظر می‌رسد با لحاظ همه این عوامل، هند به شیوه محتاطانه ای آماده همکاری با ایران است اما توسعه این مناسبات به گفتگوهای مستمر و عمیق تر نه تنها میان دولت ها بلکه بین بخش‌های خصوصی دو کشور وابسته است.

فهرست مطالب

خلاصه مدیریتی.....	۳
مقدمه.....	۶
۱. نمای کلی از کشور هندوستان؛ گذری بر جامعه و اقتصاد.....	۷
۱-۱. جغرافیا، جمعیت و فرهنگ هند.....	۷
۱-۲. نظام سیاسی و حکومتی هند.....	۹
۱-۳. شاخص‌های اقتصادی هند.....	۱۰
۲. مروری بر روند تجارت هند.....	۱۷
۱-۲. تجارت هند با جهان.....	۱۷
۲-۲. شرکای عمده تجاری هند در سال ۲۰۲۴.....	۱۸
۳-۲. عمده گروه کالاهای صادراتی هند در سال ۲۰۲۴.....	۲۰
۴-۲. عمده گروه کالاهای وارداتی هند در سال ۲۰۲۴.....	۲۰
۵-۲. روابط دوجانبه ایران و هند.....	۲۱
۱-۵-۲. روند تجارت ایران و هند (بدون احتساب نفت خام) بر اساس داده‌های گمرک.....	۲۲
۶-۲. صادرات ایران به هند به تفکیک گروه کالایی در سال ۱۴۰۳.....	۲۳
۷-۲. واردات ایران از هند به تفکیک گروه کالایی در سال ۱۴۰۳.....	۲۵
۸-۲. پتانسیل صادراتی ایران به هند.....	۲۶
۹-۲. شاخص اکمال تجاری (TCI).....	۲۷
۳. فرصت‌های همکاری ایران و هند.....	۲۷
۴. موانع و چالش‌های همکاری و تجارت ایران و هند.....	۳۰
۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادات.....	۳۲
منابع.....	۳۶

مقدمه

شناسایی فرصت‌ها و ظرفیت‌های اقتصادی، تجاری و سیاسی راهبردی در هند و همچنین احصاء موانع توسعه روابط اقتصادی و تجاری ایران با این کشور، یک رویکرد کلیدی برای شناخت محدودیت‌ها و توسعه ظرفیت‌های اقتصادی و تجاری ایران و هند است. در این راستا، گزارش حاضر ابتدا به بررسی متغیرهای کلان اقتصادی هند، جمعیت، فرهنگ و ساختار سیاسی و حکومتی این کشور می‌پردازد و سپس روند تجارت هند با جهان، شرکای عمده تجاری، گروه‌های کالایی صادراتی و وارداتی و وضعیت روابط دوجانبه ایران و هند و پتانسیل‌های صادراتی ایران مورد تحلیل قرار می‌گیرد. در ادامه، ظرفیت‌ها و فرصت‌های همکاری اقتصادی و تجاری میان دو کشور شناسایی می‌شود تا زمینه توسعه مشارکت‌ها و سرمایه‌گذاری مشترک فراهم آید. همچنین، موانع و چالش‌های داخلی و خارجی، از جمله محدودیت‌های نهادی، مسائل ژئوپلیتیکی و تحریم‌ها که بر توسعه روابط اقتصادی ایران و هند تأثیرگذار هستند، مورد بررسی قرار می‌گیرد. در نهایت، گزارش با ارائه توصیه‌های راهبردی و سیاستی، راهکارهایی را برای تداوم و تعمیق روابط اقتصادی با هند و مدیریت مؤثر تعاملات بین‌المللی ارائه می‌کند.

۱. نمای کلی از کشور هندوستان؛ گذری بر جامعه و اقتصاد

۱-۱. جغرافیا، جمعیت و فرهنگ هند

هند با مساحتی بالغ بر ۳.۲۸ میلیون کیلومتر مربع هفتمین کشور پهناور جهان است (سازمان ملل متحد، ۲۰۲۴). موقعیت ژئوپلیتیکی هند از منظر دسترسی به آب‌های آزاد و جایگاه آن در تقاطع آسیای جنوبی، آسیای جنوب غربی و آسیای شرقی، از اهمیت استراتژیک بالایی برخوردار است. جغرافیای هند به طور کلی به سه بخش تقسیم می‌شود: فلات بلند هیمالیا، جلگه گنگ و شبه جزیره جنوب هند که مناطق مختلف کوهستانی، دره رودخانه‌ای، کویر، دشت و جنگل را در برمی‌گیرد. پایین‌ترین سطح هند در اقیانوس هند با ارتفاع صفر و بلندترین نقطه این کشور قله کانگچنجونگا^۲ با ارتفاع ۸۵۹۸ متر در هیمالیا قرار دارد که سومین قله مرتفع جهان است. هند از طریق شبکه‌های حمل‌ونقل دریایی، به جنوب شرقی آسیا، کشورهای شرق آسیا و همچنین به مناطق آفریقایی و اروپایی متصل می‌شود که این امر نقش محوری در تسهیل جریان‌های تجاری بین‌قاره‌ای ایفا می‌کند. استقرار هند در این محور کلیدی، نه تنها امکان توسعه تجارت خارجی و تعاملات اقتصادی قاره آسیا با سایر نقاط جهان را فراهم کرده، بلکه زیرساخت‌های دریایی و زمینی آن به طور مستقیم در رشد بخش‌های کشاورزی، صنایع و تجارت داخلی و بین‌المللی مؤثر بوده‌اند. به این ترتیب، هند به عنوان یک هاب استراتژیک در شبکه‌های تجاری جهانی و منطقه‌ای مطرح است و جایگاه آن در زنجیره تأمین و بازارهای بین‌المللی، نقشی تعیین‌کننده در توسعه اقتصادی و ژئوپولیتیک منطقه ایفا می‌کند.

پایتخت سیاسی این کشور دهلی نو^۳ است که در ناحیه پایتختی ملی دهلی^۴ واقع شده و چهارمین شهر پرجمعیت (۳۰.۲ میلیون نفر) جهان در سال ۲۰۲۵ است (سازمان ملل متحد، ۲۰۲۵). بندر بمبئی در استان ماهاراشترا با جمعیتی بیش از ۲۰ میلیون نفر به دلیل تمرکز امور اقتصادی و تجاری در این شهر به پایتخت تجاری هند مشهور است. از دیگر شهرهای مهم هند علاوه بر این دو شهر مزبور می‌توان به کلکته، چنای، بنگلور، حیدرآباد، احمدآباد، سورات و آگرا اشاره کرد.

هند با جمعیت ۱.۴۵ میلیارد نفر با پشت سر گذاشتن چین، به پرجمعیت‌ترین کشور جهان تبدیل شده و (صندوق بین‌المللی پول، ۲۰۲۵) به طور تقریبی، هند به تنهایی نزدیک به ۱۸ درصد جمعیت کل جهان را در خود جای داده است. مساحت این کشور تقریباً دو برابر و جمعیت آن ۱۶ برابر ایران است. بر اساس اطلاعات منتشر شده از سوی سازمان ملل متحد (۲۰۲۴)، در هر کیلومتر مربع خاک هند ۴۸۸ نفر و در هر کیلومتر مربع خاک ایران ۵۶ نفر زندگی می‌کنند. روند تغییرات جمعیتی این کشور حاکی از افزایش یکنواخت جمعیت است. با این حال، آمار سازمان ملل متحد نشان از کاهش نرخ رشد جمعیت در این کشور دارد به طوری که نرخ رشد جمعیت از ۱.۲ درصد در سال ۲۰۱۵ به ۰.۹ درصد در سال ۲۰۲۴ رسیده است. همچنین تعداد فرزند به ازای هر زن (نرخ باروری) از ۲.۳ نفر در سال ۲۰۱۵ به ۲ نفر در سال ۲۰۲۴ کاهش پیدا کرده است. بر اساس آمار منتشر شده از سوی بانک جهانی در سال ۲۰۲۴ حدود ۶۸ درصد جمعیت این کشور در سن کار قرار داشتند و با توجه به نرخ بالای زاد و ولد در دهه‌های گذشته، جمعیت در سن کار این کشور با شیب ملایمی در حال افزایش است (در سال ۲۰۱۵،

^۱ جهت مشاهده اطلاعات سایر کشورها بر روی لینک زیر کلیک نمایید. <https://data.un.org/en/index.html>

^۲ Kangchenjunga

^۳ New Delhi

^۴ National Capital Territory of Delhi

حدود ۶۵ درصد جمعیت هند در سن کار بودند). نگاهی به سیر تحولات نرخ مشارکت اقتصادی نیز نشان می‌دهد که نرخ مشارکت اقتصادی زنان هند از سال ۲۰۱۵ افزایش و نرخ مشارکت اقتصادی مردان کاهش یافته است. در سال ۲۰۱۵ نرخ مشارکت اقتصادی زنان هند ۲۷ درصد بوده و در سال ۲۰۲۴ این عدد به ۳۱ رسیده است. همچنین نرخ مشارکت اقتصادی مردان هند از ۷۷ درصد در سال ۲۰۱۵ به ۷۶ درصد در سال ۲۰۲۴ رسیده است (بانک جهانی، ۲۰۲۴).

نسبت وابستگی جمعیت (بار تکفل) در جامعه هند نسبت به ایران بیشتر است؛ به‌طوریکه بار تکفل نوجوانان هند در سال ۲۰۲۴ برابر با ۳۶.۱ درصد و بار تکفل سالمندان نیز معادل ۱۰.۵ است. بنابراین در مجموع به ازای هر ۱۰۰ نفر جمعیت در سن کار در جامعه هند حدود ۴۶۶ نفر خارج از سن کار قرار داشته و به دلیل خردسالی یا سالخوردگی، قادر به کار کردن نیستند این رقم در خصوص جامعه ایران برابر با ۴۴.۳ درصد است (بانک جهانی، ۲۰۲۴). همچنین مطابق آمار بانک جهانی در سال ۲۰۲۴ حدود ۶۳ درصد جمعیت هند در مناطق روستایی و ۳۷ درصد دیگر در مناطق شهری زندگی می‌کنند. با این حال سهم جمعیت روستاها نسبت به کل جمعیت هند رو به کاهش بوده و شهرنشینی رو به افزایش است. در جدول ۱ خلاصه شاخص‌های جمعیتی ارائه شده است.

جدول ۱. خلاصه شاخص‌های جمعیتی هند

منبع	سال	واحد	مقدار شاخص	شاخص
IMF	۲۰۲۵	نفر	۱,۴۵۰,۹۳۶	جمعیت
UN	۲۰۲۴	نفر در هر کیلومتر مربع	۴۸۸	تراکم جمعیت
UN	۲۰۲۴	درصد	۰.۹	نرخ رشد جمعیت
bank World	۲۰۲۴	درصد	۶۸	سهم جمعیت در سن کار از کل جمعیت
bank World	۲۰۲۴	درصد	۷۶	نرخ مشارکت اقتصادی مردان
bank World	۲۰۲۴	درصد	۳۱	نرخ مشارکت اقتصادی زنان
bank World	۲۰۲۴	نفر	۴۶۶	بار تکفل (سالمندان و نوجوانان) - به ازای هر ۱۰۰ نفر جمعیت در سن کار
bank World	۲۰۲۴	درصد	۳۷	جمعیت شهری - سهم از کل جمعیت
bank World	۲۰۲۴	درصد	۶۳	جمعیت روستایی - سهم از کل جمعیت

هند به‌عنوان یکی از متنوع‌ترین جوامع جهان از منظر فرهنگی، مذهبی و زبانی شناخته می‌شود. این کشور علاوه بر جمعیت گسترده‌ای از مهاجران با زبان‌ها، مذاهب و سنت‌های متنوع، برای بیش از دو قرن تحت استعمار بریتانیا قرار داشت که تأثیرات عمیقی بر ساختارهای اجتماعی، آداب و رسوم، سبک زندگی و فرهنگ عامه آن بر جای گذاشت. تنوع فرهنگی هند در حوزه‌هایی مانند موسیقی سنتی و معاصر، رقص‌های آیینی و فولکلور، هنرهای تجسمی، معماری مذهبی و شهری و ادبیات به وضوح قابل مشاهده است. از منظر نژادی، جمعیت هند عمدتاً شامل گروه‌های هندو-آریایی، دراویدی و مغولی است و همچنین اقلیت‌های متعددی با پیشینه‌های قومی و زبانی متفاوت در این کشور زندگی می‌کنند. علاوه بر تنوع نژادی، هند دارای یک نظام طبقه‌ای (Caste System) تاریخی است که جایگاه اجتماعی افراد را از بدو تولد تعیین می‌کند و امکان تغییر آن بسیار محدود است. در این نظام، هر طبقه اجتماعی دارای مجموعه‌ای از هنجارها، محدودیت‌ها و روابط اجتماعی ویژه است که افراد ملزم به رعایت آن هستند و امکان ارتقای طبقه‌ای یا تغییر جایگاه اجتماعی برای آن‌ها تقریباً غیرممکن است. دولت هند از دهه‌ها پیش با تصویب قوانین ضد تبعیض و ترویج حقوق برابر، تلاش کرده است تا این ساختار اجتماعی سنتی

را کاهش دهد و دسترسی برابر شهروندان به فرصت‌های آموزشی، شغلی و سیاسی را تضمین کند. مطابق قانون اساسی هند، تبعیض رسمی بر اساس کاست ممنوع است. با این حال، میراث تاریخی و فرهنگی کاست‌ها هنوز در بسیاری از مناطق کشور قابل مشاهده است و بخش مهمی از مطالعات اجتماعی و فرهنگی هند را تشکیل می‌دهد.

هندوستان مهد دین‌های بزرگ و دربرگیرنده بخش عظیمی از پیروان ادیان جهانی همچون؛ هندو، بودایی، اسلام، مسیحیت، زرتشتی و... است. در این کشور هریک از پیروان ادیان، فرهنگ و زبان خود را داشته و با تعصبی خاصی همراه با احترام به دیگر فرقه‌های مذهبی، آداب و سنت‌های مذهبی‌شان را پاس می‌دارند. غذا نیز بخش مهمی از فرهنگ هند است و نقش پررنگی در زندگی مردم دارد. غذاهای هند از منطقه‌ای به منطقه‌ای دیگر متفاوت است و منعکس‌کننده ابعاد متنوع جمعیتی است.

۱-۲. نظام سیاسی و حکومتی هند

تاریخ سیاسی هند طی سده بیستم شاهد تحولات و فراز و فرودهای چشمگیری بوده است که به‌طور مستقیم بر شکل‌گیری هویت ملی و ساختار حکومتی این کشور تأثیر گذاشته است. در میان این تحولات، دو رویداد تاریخی از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند: نخست، جنبش استقلال هند به رهبری مهاتما گاندی^۵ که با بهره‌گیری از نهضت عدم همکاری و مقاومت مدنی بدون خشونت علیه سلطه استعماری بریتانیا، موجبات تحکیم هویت ملی و همبستگی اجتماعی را فراهم کرد. دوم، تشکیل کشور پاکستان پس از مبارزات سیاسی محمد علی جناح، رهبر حزب مسلم لیگ که منجر به جدایی این قلمرو از هند و ایجاد دو دولت مستقل شد. بر اساس توافقات دوران استعمار، پاکستان در ۱۴ اوت ۱۹۴۷ استقلال یافت و یک روز پس از آن، در ۱۵ اوت ۱۹۴۷، هند نیز به استقلال رسید؛ این روز در تاریخ معاصر هند به عنوان روز استقلال گرامی داشته می‌شود. در پی استقلال، جواهر لعل نهرو، یکی از رهبران برجسته جنبش آزادیخواهی و همکار نزدیک گاندی، به عنوان نخستین نخست‌وزیر هند منصوب شد و نقش تعیین‌کننده‌ای در تبیین مسیر سیاست داخلی و ایجاد ساختار دولت نوین ایفا کرد (گیلمارتین^۶، ۲۰۱۵).

بر اساس قانون اساسی جمهوری هند که در سال ۱۹۵۰ به اجرا درآمد، این کشور دارای نظام سیاسی جمهوری فدرال مبتنی بر دموکراسی پارلمانی است. ساختار حکمرانی هند بر تقسیم قدرت میان دولت مرکزی و واحدهای فدرال استوار بوده و ایالت‌ها و سرزمین‌های تابع دولت مرکزی، هر یک از نهادهای حکومتی منتخب برخوردارند. دولت‌های مرکزی و ایالتی از طریق انتخابات مستقیم و آزاد شکل می‌گیرند و در چارچوب اصل مسئولیت‌پذیری پارلمانی عمل می‌کنند؛ به‌گونه‌ای که اعضای قوه مجریه، به‌ویژه وزیران، هم‌زمان عضویت قوه مقننه (پارلمان) را نیز دارا هستند. نظام اداری - سیاسی هند از سطح محلی آغاز می‌شود و شوراهای منتخب در روستاها و شهرها به‌ترتیب در سطوح بخش، ناحیه، ایالت و در نهایت در سطح ملی نمایندگی می‌یابند که این روند، مشارکت سیاسی از پایین‌ترین سطوح تا بالاترین رده‌های تصمیم‌گیری را تضمین می‌کند. در این چارچوب، شهرداری‌ها از سطحی از استقلال مالی و مدیریتی برخوردارند و شهرداران از طریق رأی اعضای شورای شهری انتخاب می‌شوند، امری که بازتاب‌دهنده اصل تمرکززدایی و حاکمیت محلی در نظام فدرال هند است.

⁵ Mahatma Gandhi

⁶ Gilmartin

قوه مقننه هند متشکل از رئیس‌جمهور و دو مجلس است: مجلس علیا موسوم به راجیا سابها (شورای ایالات) و مجلس سفلی یا لوک سابها (مجلس مردم). انتخابات سراسری پارلمانی برای تعیین ۵۴۳ نماینده منتخب لوک سابها — از مجموع ۵۴۵ کرسی این مجلس — هر پنج سال یک‌بار برگزار می‌شود. افزون بر این، رئیس‌جمهور هند دو عضو را از میان جامعه هندی‌های انگلیسی‌تبار به عضویت لوک سابها منصوب می‌کند. این ساختار دو مجلسی با هدف تضمین نمایندگی هم‌زمان مردم و واحدهای فدرال طراحی شده و نقش اساسی در تعادل قدرت، قانون‌گذاری و نظارت بر عملکرد دولت ایفا می‌کند (Freedom House، ۲۰۲۴). کسب امتیاز ۳۱ از ۴۰ در شاخص حقوق سیاسی Freedom House بیانگر آن است که هند واجد سازوکارهای انتخاباتی و رقابت سیاسی است، اما محدودیت‌های نهادی، فشار بر مخالفان و تضعیف برخی آزادی‌های سیاسی مانع از قرارگیری این کشور در رده نظام‌های دارای حقوق سیاسی بسیار بالا شده است. به عبارت دیگر، هند از منظر حقوق سیاسی در وضعیت نسبتاً مطلوب، اما نه کاملاً آزاد، ارزیابی می‌شود. بررسی روندهای حاکم بر اقتصاد سیاسی هند در قالب دوره‌های رهبری در این کشور، به درستی مشخص شد که نخبگان این کشور با کنار گذاشتن دیدگاه‌ها و تفکرات ایدئولوژیک و آرمان‌گرا و با برداشت مثبت از باز نمودن درهای کشورشان به روی جهان خارج و اصلاحات تدریجی اقتصادی، از رویکرد برنامه‌ریزی دولتی به بازار آزاد، توجه به بخش خصوصی، کاهش مداخله دولت و تعامل با نهادهای بین‌المللی و همچنین همراهی با ساختار نظام بین‌الملل، تحول چشم‌گیری در اقتصاد سیاسی این کشور رقم زدند.

سیاست خارجی دولت نارندرا مودی، که از مه ۲۰۱۴ زمام امور را در هند بر عهده دارد، بر اصول استقلال راهبردی، چندجانبه‌گرایی تطبیقی، دیپلماسی منطقه‌ای و تعامل فعال با قدرت‌های بزرگ و مناطق ژئوپلیتیکی کلیدی متمرکز است، به گونه‌ای که امنیت ملی، رشد اقتصادی و جایگاه هند به‌عنوان یک بازیگر نوظهور جهانی تضمین شود. این رویکرد، بر پایه سنت عدم تعهد بنا شده اما با توجه به تحولات و چالش‌های معاصر به‌روزرسانی شده و بر پیوندهای اقتصادی، همکاری‌های دفاعی و بهره‌گیری از ابزارهای قدرت نرم، از جمله دیپلماسی فرهنگی مانند یوگا دیپلماسی و تعامل فعال با دیاسپورای^۷ هند تأکید دارد. از جمله اصول کلیدی این سیاست می‌توان به سیاست «همسایگان در اولویت» اشاره کرد که هدف آن حل اختلافات دوجانبه و تقویت روابط با کشورهای جنوب آسیا از طریق پروژه‌های اتصال زیربنایی و کمک‌های توسعه‌ای است، در کنار استراتژی ارتقا یافته «عمل به سمت شرق» که تمرکز آن بر جنوب شرق آسیا و منطقه اقیانوس هند-آرام قرار دارد و هم‌زمان به توسعه همکاری‌های اقتصادی، امنیتی و دریایی با این مناطق می‌پردازد (هال و گانگلی^۸، ۲۰۲۱). اگرچه در طول دهه‌ها هند در عرصه روابط خود با سایر کشورها با چالش فراوانی روبرو بوده است، با این حال در سال‌های اخیر ملاحظات امنیتی، اقتصادی و تأثیرات سیاست‌های داخلی، اعتماد هند به آمریکا و دیگر کشورهای توسعه‌یافته را تقویت کرده است.

۱-۳. شاخص‌های اقتصادی هند

اقتصاد هند از زمان دستیابی این کشور به استقلال در سال ۱۹۴۷ دستخوش تحولات عمیق و ساختاری شده است. این اقتصاد که در ابتدا ماهیتی عمدتاً کشاورزی داشت، به تدریج به سوی الگویی متنوع‌تر حرکت کرده و در برخی بخش‌ها به سطح بالایی از فناوری پیشرفته دست یافته است. در مراحل اولیه، مسیر توسعه اقتصادی هند تحت تأثیر سیاست‌های صنعتی

⁷ Diaspora

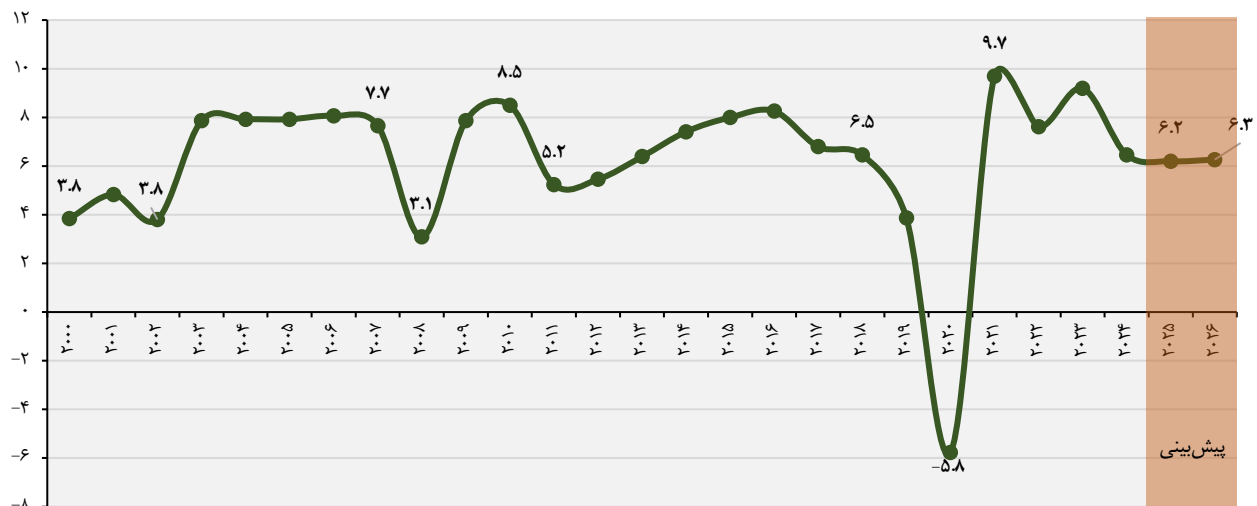
⁸ Hall and Ganguly

مبتنی بر مداخله دولت و برنامه‌ریزی متمرکز قرار داشت؛ اما در ادامه، با اتخاذ اصلاحات بازارمحور، زمینه برای گسترش فعالیت بخش خصوصی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی فراهم شد. پیشرفت‌های کشاورزی، نوآوری‌های فناورانه و اصلاحات سیاستی نقش تعیین‌کننده‌ای در تسریع رشد اقتصادی هند ایفا کرده‌اند. در ادامه برخی از مهم‌ترین شاخص‌های اقتصادی این کشور مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱-۳-۱. رشد اقتصادی

بررسی روند تغییرات تولید ناخالص داخلی هند از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴ نمایانگر چند دوره کاهش و افزایش قابل توجه نرخ رشد اقتصادی است. نخستین دوره افت معنادار در نرخ رشد اقتصادی کشور مورد نظر به بازه زمانی سال ۲۰۰۰ تا پایان سال ۲۰۰۲ بازمی‌گردد. در این مقطع، نرخ رشد تولید ناخالص داخلی هند از ۸.۵ درصد در سال ۱۹۹۹ به ۳.۸ درصد در سال ۲۰۰۲ کاهش یافت. در طول این دوره، نسبت تشکیل سرمایه ثابت ناخالص به تولید ناخالص داخلی به سطحی پایین‌تر از نسبت پس‌انداز به تولید ناخالص داخلی تنزل یافت که این امر بیانگر ضعف در تبدیل منابع پس‌اندازی به سرمایه‌گذاری مولد است. هم‌زمان، کاهش تقاضای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی موجب شد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به‌عنوان ابزاری بالقوه برای جبران رکود سرمایه‌گذاری داخلی مورد توجه قرار گیرد؛ با این حال، در پی تداوم پیامدهای بحران مالی آسیا، جریان‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نیز توان لازم برای بهبود شرایط سرمایه‌گذاری را از دست دادند (سینگ^۹، ۲۰۱۷). با این وجود، از اواسط سال ۲۰۰۳ و هم‌زمان با فروکش کردن آثار بحران مالی آسیا و گسترش اعتبارات بانکی، روند سرمایه‌گذاری مجدداً وارد فاز صعودی شد. در این دوره، افزایش مبادلات ارزی و تزریق نقدینگی روپیه به بازار پول، به رشد حجم نقدینگی و کاهش نرخ‌های بهره انجامید که پیامد آن، افزایش قابل توجه اعتبارات بانکی تا حدود ۴۰ درصد بود. این تحولات در مجموع زمینه‌ساز بهبود عملکرد اقتصاد کلان شده و نرخ رشد اقتصادی کشور را تا سال ۲۰۰۷ به حدود ۷.۷ درصد ارتقا داد. (پانندی و همکاران، ۲۰۱۷)

نمودار ۱. روند رشد اقتصادی هند از سال ۲۰۰۰ تا سال ۲۰۲۶

منبع: صندوق بین‌المللی پول

⁹ Singh

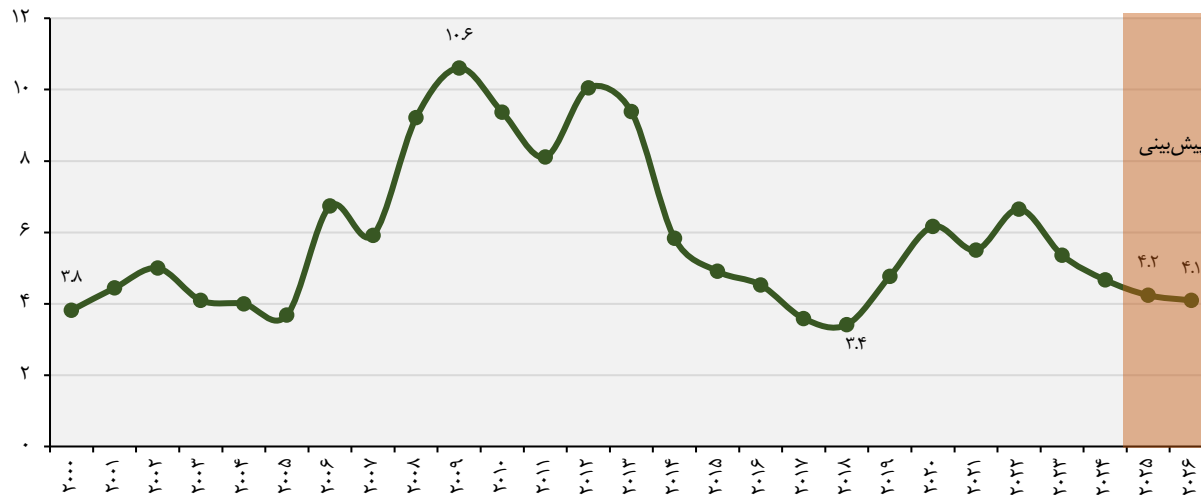

افت شدید بعدی در نرخ رشد اقتصادی در سال ۲۰۰۸ رخ داد؛ دوره‌ای که بحران مالی جهانی از طریق پیوندهای تجاری و مالی، آثار قابل توجهی بر اقتصاد هند برجای گذاشت و نرخ رشد تولید ناخالص داخلی این کشور را به ۳.۱ درصد کاهش داد. در واکنش به این شوک برون‌زا، دولت هند با اتخاذ هم‌زمان سیاست‌های انبساطی پولی و مالی، زمینه احیای فعالیت‌های اقتصادی را فراهم کرد؛ به گونه‌ای که نرخ رشد اقتصادی در سال ۲۰۱۰ به ۸.۵ درصد افزایش یافت. با این حال، این روند پایدار نماند و اقتصاد هند در سال ۲۰۱۱ بار دیگر با کاهش رشد مواجه شد، به طوری که نرخ رشد به ۵.۲ درصد تنزل یافت. این افت مجدد عمدتاً ناشی از پیامدهای سیاست‌های محرک اقتصاد کلان دوره پیشین بود. اجرای سیاست‌هایی نظیر کاهش نرخ‌های مالیاتی، افزایش مخارج دولت و گسترش حجم پول، اگرچه در کوتاه‌مدت به خروج از رکود کمک کرد، اما در میان‌مدت به تشدید فشارهای تورمی و افزایش عدم تعادل در حساب جاری منجر شد. از سال ۲۰۱۳، اقتصاد هند مجدداً وارد مسیر رشد شد و علی‌رغم کاهش محدود در سال‌های ۲۰۱۷ و ۲۰۱۸، نرخ رشد اقتصادی در سال ۲۰۱۸ به حدود ۶.۵ درصد رسید.

با آغاز همه‌گیری کووید-۱۹ و تأثیر عمیق آن بر اقتصاد جهانی، اقتصاد هند نیز شدیدترین افت رشد خود را در دوره مورد بررسی تجربه کرد؛ به طوری که در سال ۲۰۲۰ نرخ رشد اقتصادی به منفی ۵.۸ درصد کاهش یافت. پس از عبور از این شوک کم‌سابقه، روند بهبود اقتصادی آغاز شد و هند در سال ۲۰۲۱ به نرخ رشد ۹.۷ درصد دست یافت. از آن پس، اگرچه رشد اقتصادی این کشور با نوساناتی همراه بوده است، اما در هیچ‌یک از سال‌ها به کمتر از ۶ درصد سقوط نکرده است و برآورد IMF این است که این رقم در پایان سال ۲۰۲۵، به ۶.۲ درصد خواهد رسید. در این دوره، مصرف بخش خصوصی به‌عنوان محرک اصلی رشد اقتصادی عمل کرده و مصرف دولت نیز سهم مثبتی در تقویت تقاضای کل داشته است (OECD، ۲۰۲۵). افزون بر این، صندوق بین‌المللی پول پیش‌بینی می‌کند که نرخ رشد اقتصادی هند در سال ۲۰۲۶ با افزایش جزئی به حدود ۶.۳ درصد برسد.

۱-۳-۲. نرخ تورم

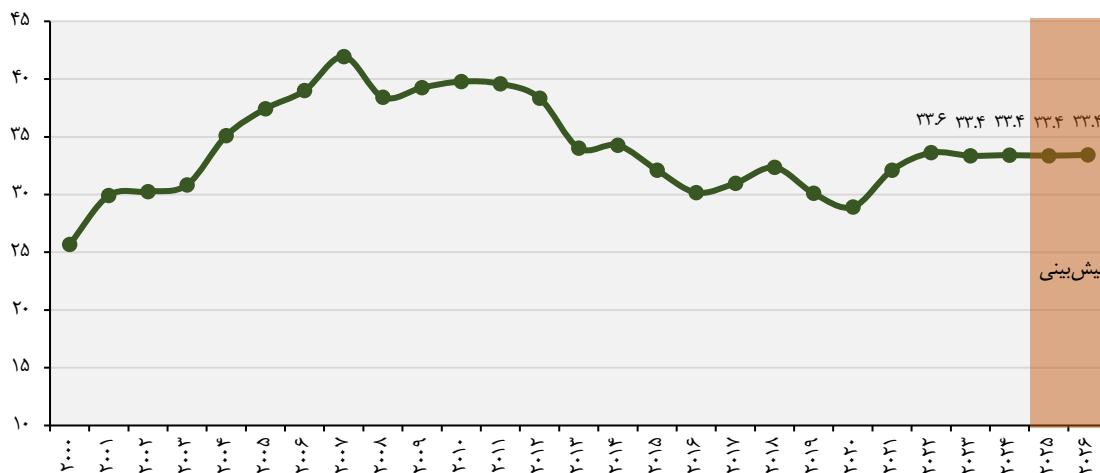
طی دو دهه گذشته، تورم یکی از دغدغه‌های اصلی سیاست‌گذاران و شهروندان هندی بوده است. بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۷، نرخ تورم این کشور بین ۴ تا ۶.۷ درصد در نوسان بوده است. اما پس از بحران مالی جهانی، اقدامات بانک مرکزی این کشور جهت مقابله با رکود حاصل از بحران مالی آمریکا در افزایش رشد اقتصادی این کشور موثر واقع شد اما وضعیت تورم را بدتر کرد. به طوری‌که میانگین تورمی ۹.۲ درصدی را بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۳ رقم زد. طولانی شدن دوره تورم در نهایت منجر به اتخاذ هدف‌گذاری تورم در این کشور شد که در نتیجه آن، نرخ تورم روندی کاهشی در پیش گرفت و در سال ۲۰۱۸ به ۳.۴ درصد رسید. از سال ۲۰۱۸ نرخ تورم روند نوسانی در پیش گرفته و بنابر برآورد صندوق بین‌المللی پول در سال ۲۰۲۵ به ۴.۲ خواهد رسید. عددی که نسبت به میانگین بلندمدت (۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴) ۶ درصد پایین‌تر است. همچنین بر اساس برآورد سازمان مزبور برای سال ۲۰۲۶ نیز عدد ۴.۱ برای نرخ تورم پیش‌بینی شده است.

نمودار ۲. روند نرخ تورم هند از سال ۲۰۰۰ تا سال ۲۰۲۶
منبع: صندوق بین‌المللی پول

۱-۳-۳. کل سرمایه‌گذاری (درصد از GDP)

این نسبت بیانگر آن است که کل سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده در کشور چه سهمی از تولید ناخالص داخلی را تشکیل می‌دهد و نشان‌دهنده شدت سرمایه‌گذاری در اقتصاد است. نمودار ۳ روند کل سرمایه‌گذاری هند به‌عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی را در یک بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴ نشان می‌دهد. نمودار نشان می‌دهد که نرخ سرمایه‌گذاری به‌شدت به شرایط کلان اقتصادی، سیاست‌های دولت و شوک‌های داخلی و خارجی حساس بوده است. طی چند سال اخیر سرمایه‌گذاری‌ها در هند در بازه‌ای نسبتاً ثابت و محدود، حدود ۳۳ تا ۳۴ درصد از تولید ناخالص داخلی در نوسان است.

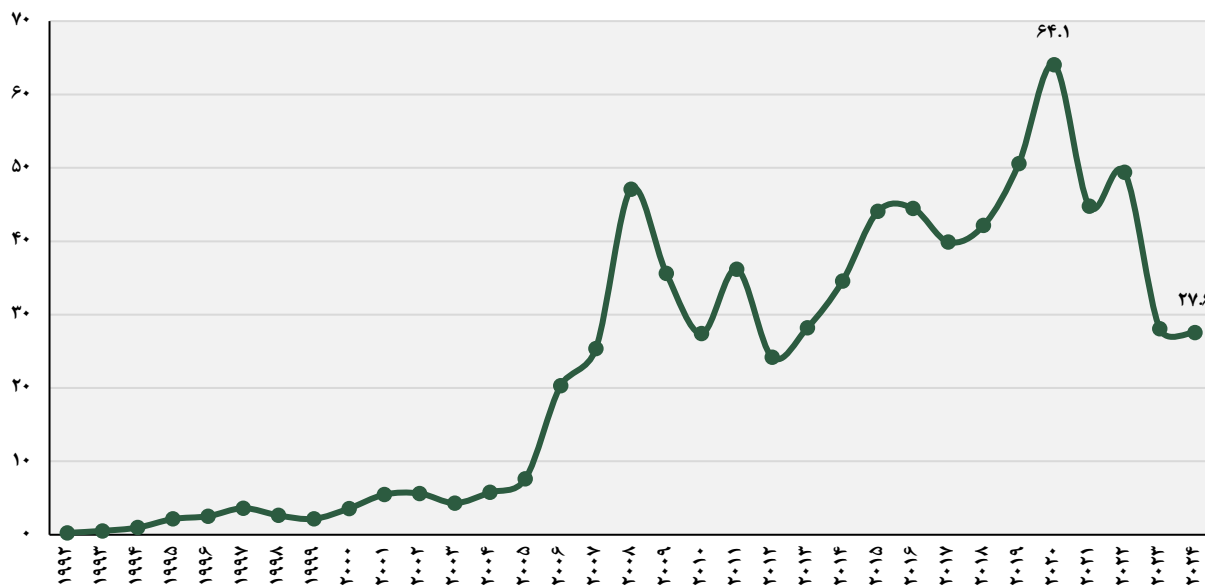

نمودار ۳. روند سهم سرمایه‌گذاری از تولید ناخالص داخلی طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۶ - درصد
منبع: صندوق بین‌المللی پول

۱-۳-۴. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در هند عمدتاً تحت نظارت اداره توسعه صنعت و تجارت بین‌المللی هند^{۱۰} و در چارچوب قانون مدیریت ارز خارجی قرار دارد. هند یکی از محبوب‌ترین مقاصد جذب سرمایه در جهان به شمار می‌رود. طبق گزارش سرمایه‌گذاری جهانی سال ۲۰۲۵، هند به‌عنوان پانزدهمین دریافت‌کننده بزرگ سرمایه‌گذاری، چهارمین دریافت‌کننده بزرگ سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در طرح‌های جدید (Greenfie Project)^{۱۱} و پنجمین دریافت‌کننده بزرگ سرمایه‌گذاری خارجی در معاملات تامین مالی طرح‌های بین‌المللی در سال ۲۰۲۴ رتبه‌بندی شده است (سازمان ملل متحد، ۲۰۲۵).

هند اخیراً شاهد سرمایه‌گذاری خارجی زیادی در حوزه تولید الکترونیک از جمله گوشی‌های همراه و قطعات آن بوده و نیز جزو مراکز توانمندی‌سازی جهانی قرار داشته است. شرکت‌های چند ملیتی به‌طور فزاینده‌ای از تخصص هند در زمینه‌های فناوری اطلاعات، تحقیق و توسعه، مدیریت ریسک و طراحی در صنایع مختلف بهره می‌برند. نمودار ۴، جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در هند را از سال ۱۹۹۲ تا ۲۰۲۴ نشان می‌دهد. در سال‌های اول بازه مورد بررسی میزان سرمایه‌گذاری خارجی نسبتاً پایین و به‌طور میانگین حدود ۳.۴ میلیارد دلار بوده است (۱۹۹۲ تا ۲۰۰۵). از سال ۲۰۰۶ میزان سرمایه‌گذاری خارجی هند جهش قابل توجهی داشته است. پس از این سال اگرچه جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در هند روند ثابتی را طی نکرده است اما همچنان نسبت به سال‌های ابتدایی بازه مورد بررسی در سطح قابل قبولی است. در سال ۲۰۲۴ جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در هند حدود ۲۷.۶ میلیارد دلار بوده که در مقایسه با سال قبل کاهش تقریباً دو درصدی را تجربه کرده است.

نمودار ۴. جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی هند از سال ۱۹۹۲ تا ۲۰۲۴ - میلیارد دلار

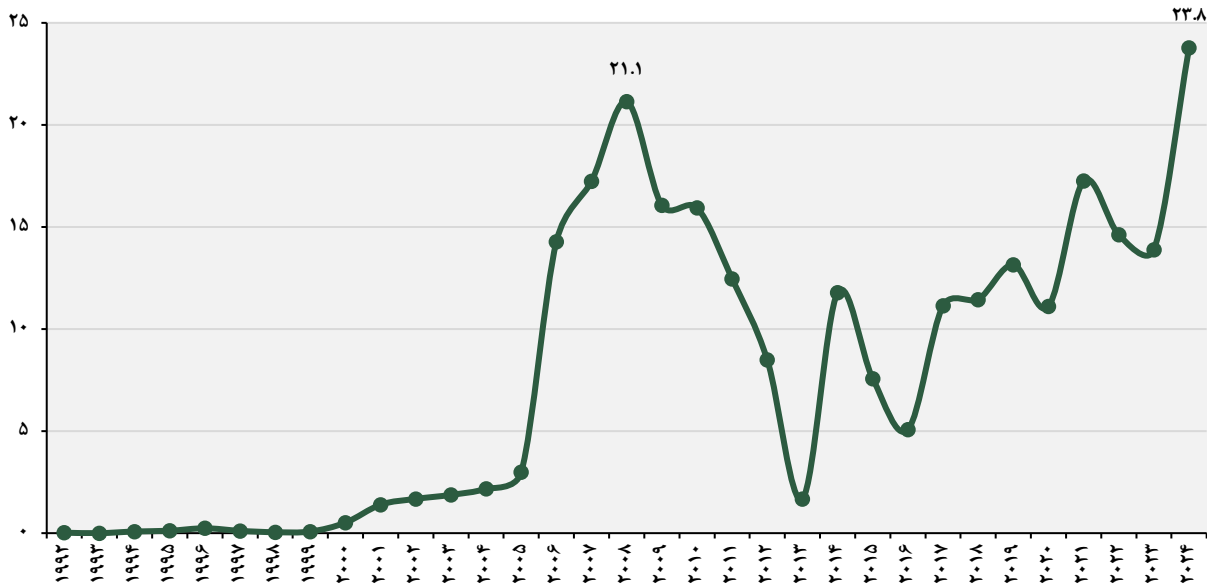
منبع: UNCTAD

¹⁰ Department for Promotion of Industry and International Trade (DPIIT)

¹¹ به پروژه‌هایی اطلاق می‌شود که از صفر در یک زمین بایر توسعه‌نیافته آغاز می‌شوند، بدون اینکه زیرساخت‌های قبلی یا سازه‌های موجودی در آن مکان وجود داشته باشد.

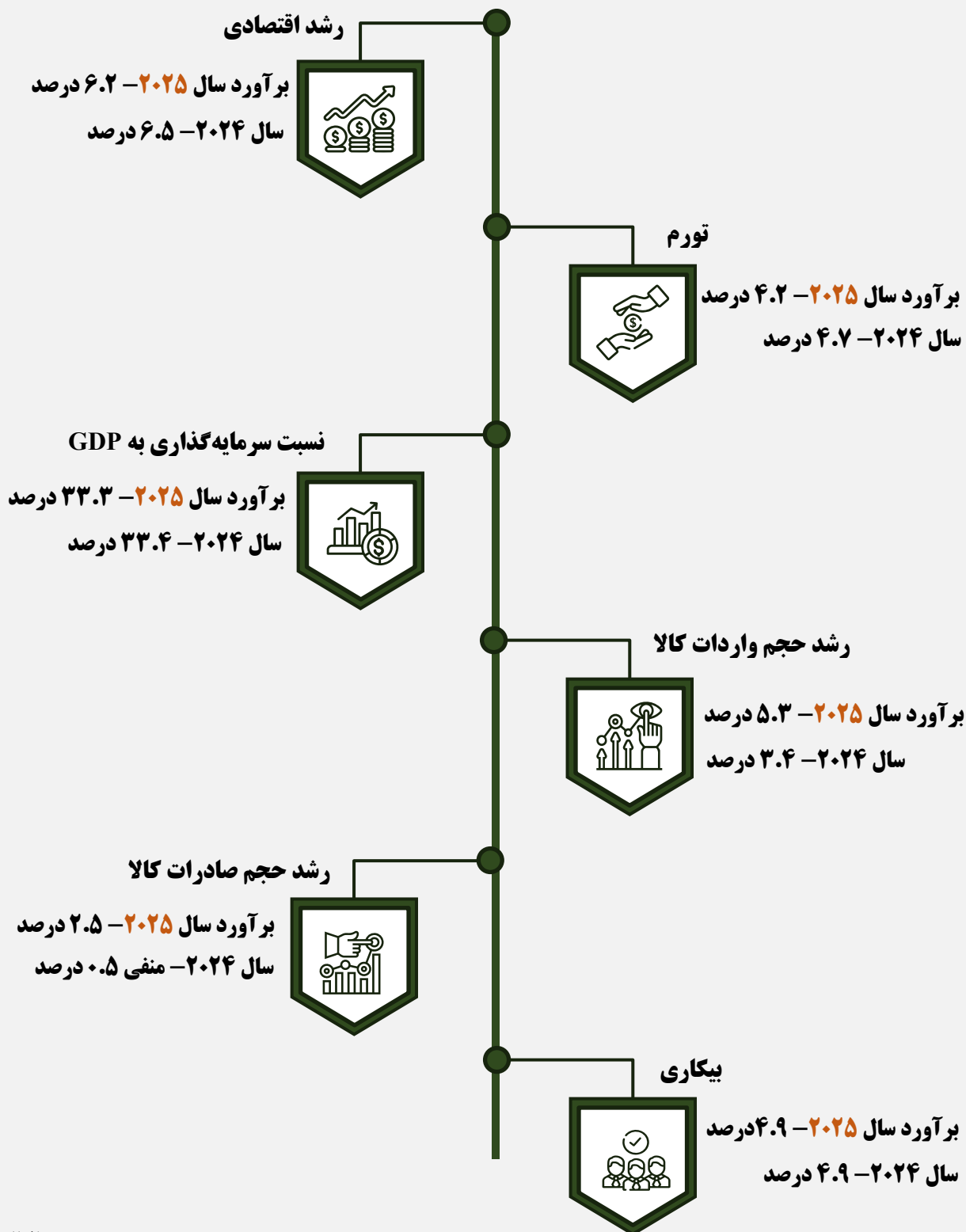
نمودار ۵. نشان می‌دهد که جریان خروج سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در هند از سال ۱۹۹۲ تا سال ۲۰۲۴ با نوسانات زیادی همراه بوده است. در دو سال ۲۰۰۸ و ۲۰۲۴ این جریان به بالاترین حد خود رسیده است. در سال ۲۰۲۴ جریان خروج سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (که بیشترین میزان در طول بازه زمانی مورد بررسی بوده است) به حدود ۲۳.۸ میلیارد دلار رسیده است.

نمودار ۵. جریان خروجی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی هند از سال ۱۹۹۲ تا ۲۰۲۳ - میلیارد دلار

منبع: UNCTAD

۱-۳-۵. شاخص‌های اقتصادی هند از نگاه صندوق بین‌المللی پول

۲. مروری بر روند تجارت هند

۲-۱. تجارت هند با جهان

هند به جهت موقعیت سوق الجیشی مناسب و دسترسی به آب‌های آزاد و همچنین قرار گرفتن در حد فاصل آسیای جنوب غربی و آسیای شرقی توانسته است نه تنها با کشورهای آسیایی بلکه با سایر نقاط جهان نیز مبادلات تجاری ایجاد کرده و از این فرصت در جهت توسعه اقتصادی خود استفاده نماید. علاوه بر این استراتژی سیاسی دولت هند به گونه‌ای است که با کشورهای مختلف به خصوص قدرت‌های اول جهان نظیر ایالات متحده آمریکا، روسیه و کشورهای اروپایی، روابط دوستانه برقرار کرده و از تنش‌های اقتصادی میان چین و آمریکا نیز به سود خود استفاده می‌کند. هند و نهادهای مرتبط با تجارت و توسعه صادرات مجموعه‌ای از برنامه‌ها و اقدامات مشخص برای تقویت توسعه تجارت و افزایش صادرات اتخاذ کرده‌اند. به عنوان مثال در ۳۱ مارس ۲۰۲۳ این کشور نسخه جدیدی از سیاست تجارت خارجی را منتشر کرد که از ۱ آوریل ۲۰۲۳ اجرایی شد و هدف آن تسهیل صادرات، دسترسی به بازارهای جدید و تقویت رقابت‌پذیری صادراتی است. این سند شامل تعدادی اقدام حمایتی برای صادرکنندگان، امتیازات تعرفه‌ای، تشویق تجارت الکترونیک و استفاده از رویه در معاملات خارجی است.^{۱۲}

این کشور موافقت‌نامه‌های تجاری با کشورهای همسایه مجاور داشته است که از آن جمله می‌توان به SAFTA (منطقه آزاد تجاری جنوب آسیا)^{۱۳} و APTA (موافقت‌نامه تجاری آسیا و اقیانوسیه)^{۱۴} و همچنین موافقت‌نامه‌های دوجانبه با کشورهای سنگاپور، ژاپن و کره جنوبی اشاره کرد. کشور هند در راستای ارتقای دسترسی صادراتی هند به بازارهای جدید و توسعه شبکه زنجیره تأمین جهانی در ۱۰ مارس ۲۰۲۴، با کشورهای عضو انجمن تجارت آزاد اروپا (EFTA)^{۱۵} شامل ایسلند، لیختن‌اشتاین، نروژ و سوئیس، یک توافق‌نامه جامع تجارت و همکاری اقتصادی موسوم به TEPA (Trade and Economic Partnership Agreement) امضا کرد. این توافق‌نامه یکی از مهم‌ترین ابتکارات تجاری هند در سال‌های اخیر محسوب می‌شود و با هدف تعمیق ادغام هند در تجارت جهانی و زنجیره‌های ارزش بین‌المللی طراحی شده است.^{۱۶}

بر اساس آمار و اطلاعات مرکز تجارت جهانی، هند در سال ۲۰۲۴ حدود ۴۴۲ میلیارد دلار صادرات کالا (رشد ۲.۴ درصدی نسبت به سال ۲۰۲۳) و حدود ۷۰۳ میلیارد دلار واردات (رشد ۴.۳ درصد نسبت به سال ۲۰۲۳) داشته است. در سال ۲۰۲۳ این ارقام به ترتیب ۴۳۱ میلیارد دلار و ۶۷۴ میلیارد دلار بوده است. هند در سال ۲۰۲۴، سهمی حدود ۱.۹ درصد از صادرات کالایی و ۳ درصد از واردات کالایی جهان را به خود اختصاص داده است. روند صادرات و واردات و تراز تجاری کالایی هند طی بیست سال گذشته در نمودار شماره ۶ نشان داده شده است. نکته قابل توجه در خصوص تجارت هند این است که طی بازه زمانی مورد بررسی تراز تجاری این کشور همواره منفی بوده و بیشترین کسری تجاری مربوط به سال ۲۰۲۲ است.

^{۱۲} این سند بیشتر در معاونت مطالعات اقتصادی و آینده‌پژوهی اتاق تهران ترجمه و منتشر شده است جهت دریافت این فایل بر روی لینک زیر کلیک نمایید:

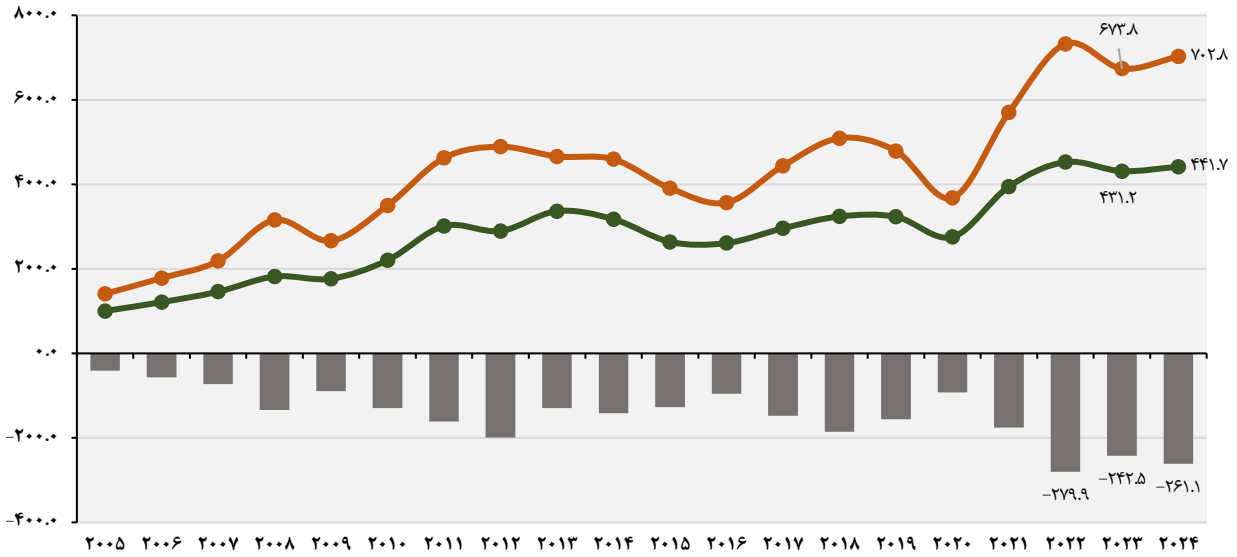
https://www.tccim.ir/download?file=/images/docs/fl_1929.pdf

^{۱۳} به موجب این موافقت‌نامه در سال ۲۰۰۴، کشورهای هند، پاکستان، سریلانکا، بنگلادش، بوتان، مالدیو، نپال و افغانستان متعهد شدند که با تشکیل منطقه آزاد تجاری و طبق مکانیزم تعریف شده طی هشت سال، تعرفه گمرکی خود را برای کشورهای عضو بین صفر تا پنج درصد تثبیت نمایند.

^{۱۴} این توافق‌نامه با عنوان سابق موافقت‌نامه بانکوک در سال ۱۹۷۵ امضا شد. کشورهای هند، چین، کره جنوبی، بنگلادش و سریلانکا به‌عنوان کشورهای عضو، متعهد شد که نرخ‌های ترجیحی گمرکی که باعث ارتقا تجارت درون منطقه‌ای خواهد شد را در دستور کار قرار دهند.

^{۱۵} European Free Trade Association (EFTA)

^{۱۶} جهت دریافت اطلاعات بیشتر درخصوص این توافق‌نامه بر روی لینک کلیک نمایید. <https://service.tccim.ir/?addr=8mf621>

نمودار ۶. تجارت کالایی هند با جهان طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۴ - میلیارد دلار
منبع: مرکز تجارت بین‌الملل (ITC)^{۱۷}

۲-۲. شرکای عمده تجاری هند در سال ۲۰۲۴

بر اساس آمار مرکز تجارت بین‌المللی در سال ۲۰۲۴، هند هفدهمین کشور جهان از نظر صادرات (به لحاظ ارزش) است. در سال مزبور کشورهای آمریکا، امارات، هلند، سنگاپور و چین مهم‌ترین مقاصد صادراتی هند بوده‌اند. بر اساس جدول ۱، بزرگترین شریک تجاری هند در بخش صادرات ایالات متحده آمریکا است به طوری که ۱۸.۳ درصد از ارزش صادرات کالایی هند در سال ۲۰۲۴ به این کشور اختصاص دارد. امارات متحده عربی و هلند رتبه‌های دوم و سوم بزرگترین مقاصد صادراتی هند را به خود اختصاص داده‌اند. صادرات هند به امارات حدود ۸.۵ درصد و به هلند ۵.۶ درصد از کل ارزش صادرات هند را تشکیل می‌دهد. حجم صادرات هند به ۱۰ مقصد صادراتی این کشور در حدود ۲۳۱.۱ میلیارد دلار بوده که سهم ۵۲.۳ درصدی از کل صادرات هند را به خود اختصاص داده‌اند. ایران در میان مقاصد صادراتی هند در سال ۲۰۲۴ با ۱.۳ میلیارد دلار، در رتبه پنجاهم قرار گرفته است.

¹⁷ International Trade Centre

جدول ۱. مقاصد عمده صادراتی هند در سال ۲۰۲۴

ردیف	مقاصد صادراتی	ارزش صادرات ۲۰۲۴ (میلیارد دلار)	سهم از کل صادرات (درصد)
۱	ایالات متحده آمریکا	۸۰.۸	۱۸.۳
۲	امارات متحده عربی	۳۷.۸	۸.۵
۳	هلند	۲۴.۶	۵.۶
۴	سنگاپور	۱۵.۹	۳.۶
۵	چین	۱۵.۱	۳.۴
۶	انگلستان	۱۴.۳	۳.۲
۷	عربستان سعودی	۱۲.۳	۲.۸
۸	بنگلادش	۱۱.۵	۲.۶
۹	آلمان	۱۰.۴	۲.۴
۱۰	ایتالیا	۸.۵	۱.۹
	مجموع کشورهای فوق	۲۳۱.۱	۵۲.۳
	مجموع صادرات هند	۴۴۱.۷	۱۰۰

منبع: ITC

در سال ۲۰۲۴، بیشترین واردات هند از کشور چین و حدود ۱۰۹ میلیارد دلار است. این میزان سهم ۱۵.۵ درصد از کل ارزش واردات هند از جهان را شامل می‌شود. روسیه با حدود ۶۴.۲ میلیارد دلار و امارات متحده عربی با حدود ۶۰.۲ میلیارد دلار به ترتیب پس از کشور چین در جایگاه دوم و سوم بزرگترین صادرکنندگان به هند قرار دارند. سهم روسیه از کل واردات هند ۹.۱ درصد و سهم امارات ۸.۶ درصد است. واردات هند از ۱۰ مبدا وارداتی حدود ۴۲۲.۹ میلیارد دلار بود که سهمی بالغ بر ۶۰.۲ درصد از نیاز وارداتی این کشور را تامین می‌کند. در جدول ۲، عمده مبادی وارداتی هند و سهم از کل واردات این کشور ارائه شده است. شایان ذکر است، ایران در میان کشورهای صادرکننده کالا به هند جایگاه ۷۴ ام را به خود اختصاص داده و حدود ۰.۰۷ درصد از نیاز وارداتی هند را در سال ۲۰۲۴ تامین کرده است.

جدول ۲. مبادی عمده وارداتی هند در سال ۲۰۲۴

ردیف	مبادی وارداتی	ارزش واردات ۲۰۲۴ (میلیارد دلار)	سهم از کل واردات (درصد)
۱	چین	۱۰۹	۱۵.۵
۲	روسیه	۶۴.۲	۹.۱
۳	امارات متحده عربی	۶۰.۲	۸.۶
۴	ایالات متحده آمریکا	۴۳.۱	۶.۱
۵	عربستان سعودی	۲۹.۹	۴.۲
۶	عراق	۲۹.۸	۴.۲
۷	اندونزی	۲۳.۸	۳.۴
۸	سوئیس	۲۱.۹	۳.۱
۹	کره جنوبی	۲۰.۸	۳
۱۰	سنگاپور	۲۰.۲	۲.۹
	مجموع کشورهای فوق	۴۲۲.۹	۶۰.۲
	مجموع واردات هند	۷۰۲.۸	۱۰۰

۲-۳. عمده گروه کالاهای صادراتی هند در سال ۲۰۲۴

وفق جدول ۳، در سال ۲۰۲۴، بخش عمده‌ای از صادرات هند از حیث ارزش مربوط به فصل ۲۷ به شرح «سوخت‌های معدنی، روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از تقطیر آن‌ها؛ مواد قیری؛ موم‌های معدنی» با سهم حدود ۱۷ درصد از ارزش کل صادرات است. پس از فصل مزبور، فصل ۸۵ به شرح «ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزا و قطعات آن‌ها؛ دستگاه‌های ضبط و پخش صوت، دستگاه‌های ضبط و پخش صوت و تصویر تلویزیونی، اجزا و قطعات و متفرعات این دستگاه‌ها» و فصل ۸۴ به شرح «راکتورهای هسته‌ای، دیگ‌های بخار و آبگرم، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزا و قطعات آن‌ها» به ترتیب با سهم حدود ۹.۱ درصد و ۷.۴ درصد از ارزش کل صادرات این کشور در رتبه‌های بعدی عمده اقلام صادراتی هند قرار دارند. شایان ذکر است، ۱۰ گروه کالایی نخست صادراتی هند حدود ۶۲.۷ درصد از ارزش کل صادرات این کشور را در سال ۲۰۲۴ تشکیل می‌دهند.

جدول ۳. عمده گروه کالاهای صادراتی هند در سال ۲۰۲۴

فصل	شرح	ارزش صادرات (میلیارد دلار)	سهم از کل صادرات (درصد)
۲۷	سوخت‌های معدنی، روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از تقطیر آن‌ها؛ مواد قیری؛ موم‌های معدنی	۷۵.۳	۱۷
۸۵	ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزا و قطعات آن‌ها؛ دستگاه‌های ضبط و پخش صوت، دستگاه‌های ضبط و پخش صوت و تصویر تلویزیونی، اجزا و قطعات و متفرعات این دستگاه‌ها	۴۰.۲	۹.۱
۸۴	راکتورهای هسته‌ای، دیگ‌های بخار و آبگرم، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزا و قطعات آن‌ها	۳۲.۵	۷.۴
۷۱	مروارید طبیعی یا پرورده، سنگ‌های گرانبها یا نیمه‌گرانبها، فلزات گرانبها، فلزات دارای روکش یا پوشش از فلزات گرانبها و اشیای ساخته شده از این مواد، زیور آلات بدلی؛ سکه	۲۹.۹	۶.۸
۳۰	محصولات دارویی	۲۳.۳	۵.۳
۸۷	وسایل نقلیه زمینی غیر از نواقل روی خط آهن یا تراموا و اجزا و قطعات و متفرعات آن‌ها	۲۲.۱	۵
۲۹	محصولات شیمیایی آلی	۲۱	۴.۷
۱۰	غلات	۱۲.۱	۲.۷
۷۲	چدن، آهن و فولاد	۱۰.۳	۲.۳
۷۳	مصنوعات از چدن، آهن یا فولاد	۱۰.۱	۲.۳

منبع: ITC

۲-۴. عمده گروه کالاهای وارداتی هند در سال ۲۰۲۴

بر اساس جدول ۴، فصل ۲۷ (سوخت‌های معدنی، روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از تقطیر آن‌ها؛ مواد قیری؛ موم‌های معدنی) با داشتن سهم حدود ۳۱.۴ درصد از ارزش کل واردات این کشور عمده‌ترین گروه کالایی وارداتی هند محسوب می‌شود. پس از این فصل، فصول ۸۵ و ۷۱ به ترتیب با داشتن سهمی معادل ۱۲.۱ درصد و ۱۱.۹ درصد در رتبه‌های بعدی

عمده کالاهای وارداتی این کشور در سال ۲۰۲۴ قرار می‌گیرند. ۱۰ گروه کالایی نخست وارداتی هند حدود ۷۹.۶ درصد از ارزش کل واردات این کشور را در سال ۲۰۲۴ تشکیل می‌دهند.

جدول ۴. عمده گروه کالاهای وارداتی هند در سال ۲۰۲۴

فصل	شرح	ارزش واردات (میلیارد دلار)	سهم از کل واردات (درصد)
۲۷	سوختهای معدنی، روغنهای معدنی و محصولات حاصل از تقطیر آنها؛ مواد قیری؛ مومهای معدنی	۲۲۰.۵	۳۱.۴
۸۵	ماشین آلات و دستگاههای برقی و اجزا و قطعات آنها؛ دستگاههای ضبط و پخش صوت، دستگاههای ضبط و پخش صوت و تصویر تلویزیونی، اجزا و قطعات و متفرعات این دستگاهها	۸۵	۱۲.۱
۷۱	مروارید طبیعی یا پرورده، سنگهای گرانبها یا نیمه گرانبها، فلزات گرانبها، فلزات دارای روکش یا پوشش از فلزات گرانبها و اشیای ساخته شده از این مواد، زیور آلات بدلی؛ سکه	۸۳.۴	۱۱.۹
۸۴	راکتورهای هسته‌ای، دیگهای بخار و آبگرم، ماشین آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزا و قطعات آنها	۶۱.۶	۸.۸
۲۹	محصولات شیمیایی آلی	۲۶	۳.۷
۳۹	مواد پلاستیکی و اشیای ساخته شده از این مواد	۲۱.۹	۳.۱
۷۲	چدن، آهن و فولاد	۱۷.۷	۲.۵
۱۵	چربی‌ها و روغنهای حیوانی، نباتی یا میکروارگانیزی و محصولات حاصل از تفکیک آنها؛ چربی‌های خوراکی آماده؛ مومهای حیوانی یا نباتی	۱۷	۲.۴
۹۰	آلات و دستگاههای اپتیک، عکاسی، سینماتوگرافی، سنجش، کنترل، دقت‌سنجی؛ آلات و دستگاههای طبی - جراحی؛ اجزا و قطعات و متفرعات آنها	۱۳.۷	۱.۹
۸۸	وسایل نقلیه هوایی، فضایی و اجزا قطعات آنها	۱۲.۶	۱.۸

منبع: ITC

۲-۵. روابط دوجانبه ایران و هند

پیوندهای فرهنگی و سیاسی میان ایران و هند دارای پیشینه‌ای تاریخی و عمیق است که به دوران باستان بازمی‌گردد. دو ملت ایران و هند از نظر ریشه‌های قومی، به اجداد آریایی مشترکی تعلق دارند که از مناطق جنوب سبیری مهاجرت کرده و در این سرزمین‌ها استقرار یافتند (جباری، ۲۰۲۳). از آغاز حکومت هخامنشیان در ایران روابط تجاری، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی بین ایران و هند بسیار نزدیک بوده و در نتیجه هر دو طرف از طریق تبادل نظرات در علم، فلسفه، هنر و غیره بر یکدیگر تاثیر گذاشته‌اند.

روابط ایران و هند پس از انقلاب اسلامی باتوجه به نقش متغیرهای مختلف تا پایان جنگ سرد، بهبود قابل توجهی را به خود ندیده است. اما با فروپاشی شوروی، بروز بحران افغانستان و اهمیت یافتن کشورهای آسیای مرکزی برای هندوستان، بستری برای نزدیکی بیشتر ایران و هند فراهم شد.

در چند سال گذشته، سفر نارندرا مودی، نخست وزیر هند به ایران در خرداد ماه سال ۱۳۹۵ (اولین دیدار نخست وزیر هند از ایران در ۱۵ سال گذشته) و امضای تفاهم‌نامه‌ای به ارزش ۵۰۰ میلیون دلار برای توسعه بندر چابهار و سرمایه‌گذاری برای

احداث خط آهن و توافق سه جانبه ایران، هند و افغانستان برای کریدور حمل‌ونقل بین‌المللی در چابهار به گسترش روابط کمک کرد. در اواخر بهمن ۱۳۹۶ نیز حسن روحانی رئیس‌جمهور وقت به هندوستان سفر کرد. هند به ایران به‌مثابه قدرت منطقه‌ای موثر بر تحولات آن نگاه می‌کند. همچنین در گذشته بسیاری از احزاب هند از برنامه هسته‌ای ایران حمایت کرده‌اند و افکار عمومی هند نیز دید مثبتی به ایران داشته است. همچنین دو حزب مهم کنگره و بی‌جی‌پی (از احزاب اصلی) نگاه مثبتی به ایران دارند. در واقع رهبران هندی با وجود چالش‌های یک دهه گذشته، همواره کوشیده‌اند سطحی از روابط را با ایران حفظ کنند و با درک نقش ایران، ضمن حفظ روابط با قدرتهای بزرگ، حاضر به چشم‌پوشی از روابط خود با ایران نباشند.

سیر روابط ایران و هند که پایه‌های آن تاریخی و فرهنگی است و در دوران معاصر با رویکردی اقتصادی شکل گرفته اکنون مورد هجوم عوامل آمریکایی واقع شده است. نقش آمریکا در روابط میان ایران و سایر کشورها همواره تعیین‌کننده و البته مخرب بوده است. روابط ایران و هند نیز از این قاعده مستثنا نبوده و در وضعیت کنونی، هند در گسترش روابط خود با ایران، تحت فشار آمریکا قرار دارد.

۲-۵-۱. روند تجارت ایران و هند (بدون احتساب نفت خام) بر اساس داده‌های گمرک

هند یکی از مهم‌ترین قدرت‌های رو به ظهور جهانی است که در سال‌های پس انقلاب اسلامی در مرکز توجه سیاست خارجی ایران قرار گرفته است. برابر ارزیابی‌هایی که صندوق ضمانت صادرات ایران انجام داده است، کشور هند در طبقه‌بندی ریسک رتبه ۳ را دارد و در بین کشورهای با ریسک بسیار کم یا ریسک کم قرار دارد (ماهنامه ریسک کشوری صندوق ضمانت صادرات ایران، سپتامبر ۲۰۲۵). کشور هند جز اولویت‌های اصلی برای همکاری است. بسیاری از کارشناسان این کشور را به‌عنوان اژدهای خفته و چین بعدی نام‌گذاری می‌کنند. واقعیت‌های اقتصادی زیادی وجود دارد که نشان می‌دهد هند طی دهه‌های آتی از رشد اقتصادی قابل توجهی برخوردار خواهد شد.

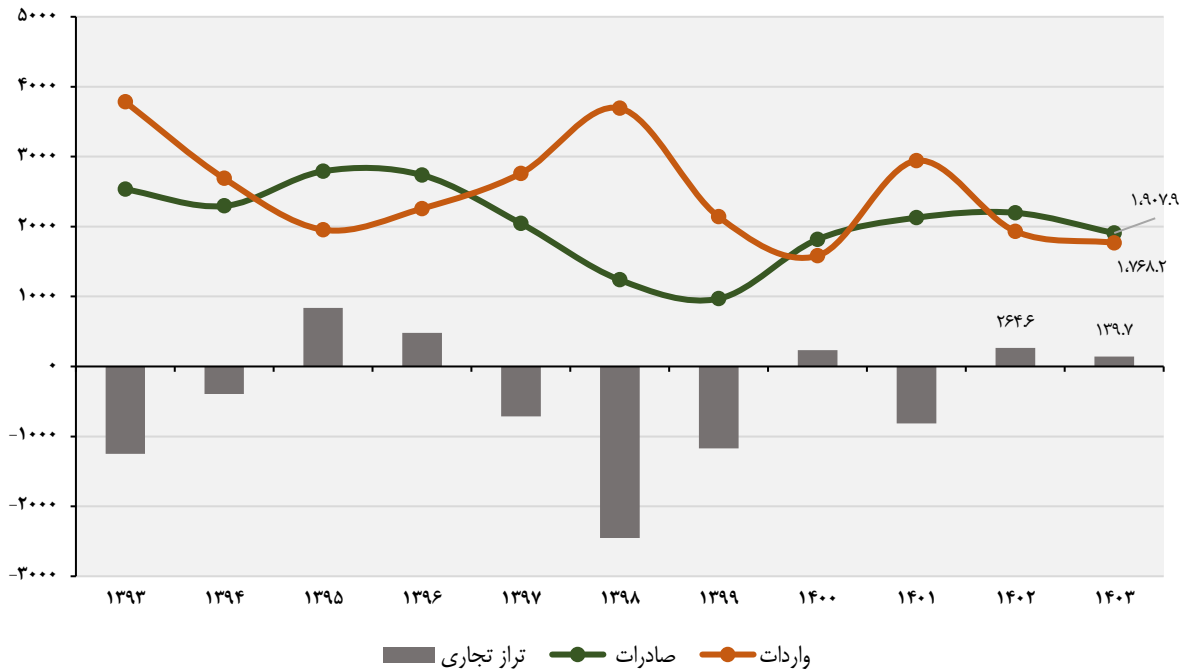
در سال ۱۴۰۳، هند با سهم حدود ۳.۳ درصد از کل صادرات ایران، هفتمین مقصد عمده صادراتی ایران بوده است. همچنین در این سال کشور هند با سهمی حدود ۲.۴۱ درصد از کل ارزش واردات، پنجمین کشور عمده طرف معامله واردات ایران بوده است.

نمودار ۷، روند ارزش تجارت کالایی ایران با هند طی سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۴۰۳ را نشان می‌دهد.

بر اساس آمار گمرک ایران، طی سال ۱۴۰۳، ارزش صادرات بدون نفت خام ایران به هند با کاهش ۱۳.۲ درصدی نسبت به سال ۱۴۰۲ برابر با ۱.۹ میلیارد دلار و ارزش واردات ایران از هند با کاهش ۸.۵ درصدی نسبت به سال ۱۴۰۲ حدود ۱.۸ میلیارد دلار گزارش شده است.

متوسط رشد سالانه ارزش صادرات ایران به هند و واردات ایران از کشور مزبور طی سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۴۰۳ به ترتیب برابر با منفی ۲.۸ درصد درصد و منفی ۷.۳ درصد بوده است.

تراز تجاری نیز در بسیاری از سال‌ها منفی بوده و بیانگر حجم بیشتر واردات از هند نسبت به صادرات به هند است، اما در دو سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ تراز تجاری مثبت بوده و در پایان سال مورد بررسی یعنی ۱۴۰۳ به ۱۳۹.۷ میلیون دلار رسیده است.

نمودار ۷. تجارت کالایی ایران با هند از حیث ارزش طی سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۴۰۳ - میلیون دلار
منبع: گمرک

۲-۶. صادرات ایران به هند به تفکیک گروه کالایی در سال ۱۴۰۳

بر اساس جدول ۵، فصل ۸ (میوه‌های خوراکی؛ پوست مرکبات یا پوست خربزه و همانند) با سهم حدود ۲۴.۶ درصد، فصل ۲۹ (محصولات شیمیایی آلی) با سهم حدود ۲۲.۳ درصد، فصل ۲۸ (محصولات شیمیایی غیرآلی، ترکیبات آلی یا غیرآلی فلزات گرانبها، عناصر رادیو اکتیو، فلزات خاک‌های کمیاب و ایزوتوپها) با سهم حدود ۱۷.۹ درصد در مجموع بیش از ۶۴ درصد از کل ارزش صادرات بدون نفت خام ایران به هند را در سال ۱۴۰۳ تشکیل می‌دهد. در جدول زیر، صادرات ایران به هند در سال ۱۴۰۳ به تفکیک فصل، شرح فصل، ارزش صادراتی ارائه شده است. ۱۰ فصل ارائه شده در جدول زیر بیش از ۹۶ درصد از ارزش کل صادرات را تشکیل می‌دهد.

جدول ۵. صادرات ایران به هند به تفکیک گروه کالایی در سال ۱۴۰۳

فصل	شرح	ارزش (میلیون دلار)	سهم از کل ارزش صادرات
۸	میوه‌های خوراکی؛ پوست مرکبات یا پوست خربزه و همانند	۴۶۹.۲	۲۴.۶
۲۹	محصولات شیمیایی آلی	۴۲۵.۳	۲۲.۳
۲۸	محصولات شیمیایی غیر آلی، ترکیبات آلی یا غیر آلی فلزات گرانبها، عناصر رادیو اکتیو، فلزات خاک‌های کمیاب و ایزوتوپها	۳۴۰.۷	۱۷.۹
۲۷	سوختهای معدنی، روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از تقطیر آن‌ها؛ مواد قیری؛ موم‌های معدنی	۳۴۲.۵	۱۷
۷۲	چدن، آهن و فولاد	۹۵.۵	۵
۳۱	کودها	۷۸.۵	۴.۱
۲۵	نمک؛ گوگرد؛ خاک و سنگ؛ گچ، آهک و سیمان	۴۶	۲.۴
۳۹	مواد پلاستیکی و اشیای ساخته شده از این مواد	۳۷	۱.۹
۴۰	کائوچو و اشیای ساخته شده از کائوچو	۱۶.۲	۰.۸
۲۶	سنگ، فلز، جوش و خاکستر	۱۳.۷	۰.۷

منبع: گمرک

در جدول ۶، ده کالای ایرانی با بیشترین ارزش صادراتی به هند ارائه شده است. بخش عمده‌ای از صادرات غیر نفتی ایران به هند را متانول با کد تعرفه ۲۹۰۵۱۱۰۰ و سهم حدود ۱۷.۵ درصد از ارزش کل صادرات تشکیل می‌دهد. پس از این محصول، آمونیاک بدون آب با کد تعرفه ۲۸۱۴۱۰۰۰ و سهم حدود ۱۲.۲ درصد از ارزش کل صادرات و قیرنفت با کد تعرفه ۲۷۱۳۲۰۰۰ و سهم حدود ۸.۴ درصد از ارزش کل صادرات، عمده کالاهای صادراتی به هند بوده است. ۱۰ کالای ذکر شده در جدول ۶، بیش از ۶۸ درصد از ارزش صادرات ایران به هند را تشکیل می‌دهد که می‌تواند نشان از تنوع کم صادرات ایران به این کشور باشد.

جدول ۶. ده کالای عمده صادراتی ایران به هند از حیث ارزش در سال ۱۴۰۳

کد تعرفه	شرح تعرفه	ارزش (میلیون دلار)	سهم از ارزش کل صادرات (درصد)
۲۹۰۵۱۱۰۰	متانول	۳۳۳.۷	۱۷.۵
۲۸۱۴۱۰۰۰	آمونیاک بدون آب	۲۳۳.۴	۱۲.۲
۲۷۱۳۲۰۰۰	قیرنفت	۱۶۱.۲	۸.۴
۰۸۰۲۵۲۱۰	مغز پسته تازه یا خشک	۱۰۶.۶	۵.۶
۲۷۱۰۱۹۴۰	روغن پایه معدنی	۹۸.۴	۵.۲
۰۸۰۲۵۱۱۰	پسته خندان درون غلاف سخت (دهان باز)	۹۶.۳	۵.۰
۰۸۰۴۱۰۴۰	خرما مضافتی تازه یا خشک کرده	۸۱.۷	۴.۳
۳۱۰۲۱۰۹۰	سایر اوره حتی به صورت محلول در آب	۷۸.۲	۴.۱
۰۸۰۸۱۰۱۰	سیب قرمز تازه	۵۹.۰	۳.۱
۲۸۲۵۷۰۰۰	اکسیدها و هیدراکسیدهای مولیبدن	۵۶.۰	۲.۹

منبع: گمرک

۲-۷. واردات ایران از هند به تفکیک گروه کالایی در سال ۱۴۰۳

مطابق با جدول ۷، فصل ۱۰ (غلات) با سهم حدود ۴۲.۲ درصد از ارزش کل واردات ایران از هند، فصل ۹ (قهوه، چای، ماته و ادویه) با سهم حدود ۸.۸ درصد، فصل ۸ (میوه‌های خوراکی، پوست مرکبات یا پوست خربزه و همانند) با سهم حدود ۷.۲ درصد در مجموع نزدیک به ۶۰ درصد از ارزش کل واردات ایران از هند را در سال ۱۴۰۳ تشکیل داده است. ده فصل ذکر شده در جدول مزبور، حدود ۸۴ درصد از ارزش کل واردات ایران از هند را در سال مذکور تشکیل می‌دهد.

جدول ۷. واردات ایران از هند به تفکیک گروه کالایی در سال ۱۴۰۳

فصل	شرح	ارزش (میلیون دلار)	سهم از کل ارزش واردات (درصد)
۱۰	غلات	۷۴۶.۳	۴۲.۲
۹	قهوه، چای، ماته و ادویه	۱۵۵.۶	۸.۸
۸	میوه‌های خوراکی، پوست مرکبات یا پوست خربزه و همانند	۱۲۶.۹	۷.۲
۲۹	محصولات شیمیایی آلی	۱۱۳.۵	۶.۴
۲۸	محصولات شیمیایی غیر آلی، ترکیبات آلی یا غیر آلی فلزات گرانبها، عناصر رادیو اکتیو، فلزات خاک‌های کمیاب و ایزوتوپها	۱۰۵.۹	۶.۰
۸۴	راکتورهای هسته‌ای، دیگ‌های بخار و آبگرم، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزا و قطعات آنها	۸۰.۶	۴.۶
۷۲	چدن، آهن و فولاد	۵۳.۹	۳
۳۸	محصولات گوناگون شیمیایی	۴۲.۷	۲.۴
۰۲	گوشت و احشای خوراکی	۳۲.۸	۱.۹
۳۳	روغن‌های اسانسی و شبه‌رزین‌ها؛ محصولات عطرسازی یا پاکیزگی آماده و فرآورده‌های آرایشی	۲۹.۴	۱.۷

منبع: گمرک

در جدول ۸، ده کالای عمده وارداتی ایران از هند در سال ۱۴۰۳ به تفکیک کد تعرفه، شرح تعرفه و ارزش دلاری ارائه شده است. بر اساس جدول مزبور، برنج کامل سفیدشده صیقلی یا براق شده با کد تعرفه ۱۰۰۶۳۰۲۰ و سهم حدود ۴۱.۹ درصد از ارزش کل واردات ایران از هند، چای سیاه (تخمیر شده) و چای جزئا تخمیر شده کوبیده در بسته بندی غیر خرده فروشی با کد تعرفه ۰۹۰۲۴۰۱۰ و سهم حدود ۶.۵ درصد و موز سبز تازه یا خشک کرده با کد تعرفه ۰۸۰۳۱۰۰۰ و سهم حدود ۴ درصد از ارزش کل واردات ایران از هند، عمده کالاهای وارداتی بوده است. ده کالای ذکر شده در جدول ۸، نزدیک ۶۷ درصد از ارزش کل واردات ایران از هند را تشکیل می‌دهد.

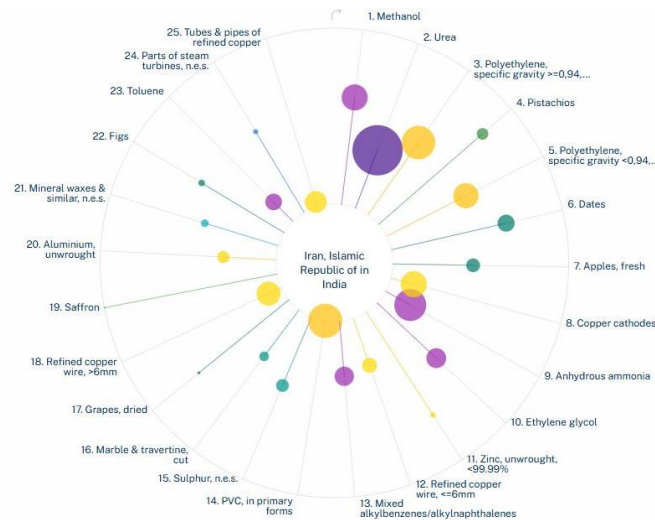
جدول ۸. ده کالای عمده وارداتی ایران از هند از حیث ارزش در سال ۱۴۰۳

کد تعرفه	شرح تعرفه	ارزش (میلیون دلار)	سهم از ارزش کل واردات (درصد)
۱۰۰۶۳۰۲۰	برنج کامل سفیدشده صیقلی یا براق شده	۷۴۰.۱	۴۱.۹
۰۹۰۲۴۰۱۰	چای سیاه (تخمیر شده) و چای جزئا تخمیر شده کوبیده در بسته بندی غیر خرده فروشی	۱۱۵.۳	۶.۵
۰۸۰۳۱۰۰۰	موز سبز تازه یا خشک کرده	۶۹.۷	۳.۹
۲۸۱۸۲۰۹۰	سایر اکسید آلومینیوم غیر از کوردوم مصنوعی	۶۳.۹	۳.۶
۰۸۰۳۹۰۱۰	موز، از جمله موز سبز تازه	۵۴.۸	۳.۱
۰۲۰۲۳۰۹۰	سایر قطعات بی استخوان منجمداز نوع گاو	۳۲.۸	۱.۹
۲۸۱۸۲۰۰۰	اکسید آلومینیم غیر از کوردوم مصنوعی	۳۰.۸	۱.۷
۷۲۰۲۱۱۰۰	فرومنگتر دارای بیش از ۲٪ وزنی کربن	۲۹.۸	۱.۷
۳۳۰۲۱۰۹۰	سایر فرآورده ها و مخلوط ها بر اساس مواد معطر مورد مصرف در صنایع غذایی یا نوشابه سازی غیر از اسانس کولا	۲۳.۱	۱.۳
۰۹۱۰۳۰۹۰	زرده چوبه بجز ردیف های ۰۹۱۰۳۰۱۰ و ۰۹۱۰۳۰۲۰	۱۸.۹	۱.۱

منبع: گمرک

۲-۸. پتانسیل صادراتی ایران به هند

تحلیل پتانسیل صادراتی جمهوری اسلامی ایران به بازار هند نشان می دهد که متانول، اوره و پلی اتیلن با وزن مخصوص برابر یا بیش از ۰.۹۴، از بالاترین ظرفیت صادراتی برخوردارند. در میان این اقلام، اوره بیشترین اختلاف مطلق را از نظر ارزش دلاری میان صادرات بالفعل (پایه) و صادرات بالقوه به خود اختصاص داده است. این امر بیانگر وجود ظرفیت قابل توجه برای تحقق صادرات اضافی به ارزش ۱۲۲ میلیون دلار است که معادل ۱۵ درصد از پتانسیل صادراتی تحقق نیافته محسوب می شود.

نمودار ۸. پتانسیل صادراتی ایران به هند

منبع: ICT

۲-۹. شاخص اكمال تجاری (TCI)

شاخص مكممل بودن تجاری یکی از شاخص‌های کلیدی در ارزیابی قابلیت گسترش همکاری‌های تجاری است و میزان سازگاری یا تکمیل بودن ترکیب کالاهای صادراتی یک کشور با ترکیب کالاهای وارداتی کشور شریک تجاری را نشان می‌دهد. مقادیر بالای این شاخص بیانگر آن است که دو کشور می‌توانند از افزایش حجم تجارت دوجانبه منتفع شوند و به این ترتیب، سطح بالایی از پتانسیل همکاری تجاری میان آن‌ها را منعکس می‌کند. این شاخص به‌ویژه در تحلیل و ارزیابی موافقتنامه‌های تجاری دوجانبه یا منطقه‌ای کاربرد دارد.

دامنه این شاخص از صفر تا ۱۰۰ متغیر است، به طوری که مقدار ۱۰۰ نشان‌دهنده وضعیت ایده‌آل و کامل‌کننده میان دو کشور است و مقدار صفر بیانگر آن است که دو کشور تا حد زیادی رقیب یکدیگر محسوب می‌شوند. در جدول ۹، مقادیر این شاخص برای صادرات ایران و واردات کشور هند ارائه شده است.

جدول ۹. شاخص اكمال تجاری بین صادرات ایران و واردات هند طی سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۴

۲۰۲۴	۲۰۲۳	۲۰۲۲	۲۰۲۱	۲۰۲۰	۲۰۱۹	۲۰۱۸	۲۰۱۷	۲۰۱۶	۲۰۱۵	۲۰۱۴
۳۶.۹	۳۶.۴	۳۸.۹	۳۳.۲	۴۱.۶	۳۸.۸	۳۴.۲	۳۲.۵	۳۲.۴	۳۶	۳۷.۲

منبع: بانک جهانی

بررسی روند شاخص مكممل بودن تجاری بین ایران و هند نشان می‌دهد که مقادیر عددی این شاخص در طول سال‌های مورد مطالعه، به جز سال ۲۰۲۰، سطح پایین اكمال تجاری را منعکس می‌کند. به عبارت دیگر، اگر عدد ۱۰۰ را به‌عنوان سطح ایده‌آل اكمال تجاری در نظر بگیریم، شاخص در سال ۲۰۲۰ حدود ۴۱.۶ درصد بوده است که نسبتاً قابل توجه محسوب می‌شود. این موضوع حاکی از آن است که با وجود بهبود نسبی در سال مورد نظر، روند تطابق مستمر و رضایت‌بخش میان طیف متنوع کالاهای صادراتی ایران و نیازهای متنوع وارداتی هند طی سال‌های مورد بررسی به‌طور پایدار شکل نگرفته است. بنابراین، توجه جدی‌تری برای ارتقای میزان تطابق تجاری و گسترش مبادلات بین دو کشور ضروری است. در این راستا، شناسایی و رفع موانع تجاری می‌تواند نقش موثری در تسهیل تجارت دوجانبه ایفا کند بدین ترتیب در بخش بعدی به تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های تجاری میان ایران و هند پرداخته خواهد شد.

۳. فرصت‌های همکاری ایران و هند

حوزه‌های همکاری ایران و هند که دارای مزیت برای طرفین است را می‌توان به سه حوزه انرژی، ترانزیت و تجارت خارجی و گردشگری تقسیم کرد.

۳-۱. انرژی

بر اساس آخرین تحلیل‌های آژانس بین‌المللی انرژی (IEA)^{۱۸}، بازار گاز طبیعی هند در نقطه عطفی قرار گرفته است، چرا که توسعه زیرساخت‌ها و سیاست‌های حمایتی دولت موجب افزایش بی‌سابقه مصرف انرژی می‌شوند. بر مبنای برآوردهای این

¹⁸ International Energy Agency (IEA)

گزارش، تقاضای گاز طبیعی هند تا سال ۲۰۳۰ حدود ۶۰ درصد افزایش خواهد یافت و مصرف سالانه گاز به حدود ۱۰۳ میلیارد متر مکعب خواهد رسید. این سطح از تقاضا، جایگاه هند را در ردیف مصرف‌کنندگان بزرگ گاز در سطح جهانی تثبیت می‌کند و بیانگر تغییر قابل توجه در ترکیب سبد انرژی این کشور است. تحلیل IEA نشان می‌دهد که سه عامل کلیدی به‌طور هم‌زمان محرک این رشد بوده‌اند: نخست، گسترش سریع زیرساخت‌های گازرسانی در سطح ملی؛ دوم، بهبود تدریجی تولید داخلی گاز؛ و سوم، انتظار برای تعدیل شرایط بازار جهانی گاز در نتیجه افزایش عرضه، به‌ویژه در بازار LNG. این هم‌افزایی عوامل، چشم‌انداز رشد تقاضای گاز را در میان‌مدت تقویت کرده است. گزارش IEA بر ضرورت اتخاذ رویکردی راهبردی و پیش‌نگرانه در تأمین گاز طبیعی مایع (LNG) و توسعه زیرساخت‌های وارداتی تأکید دارد. با نزدیک شدن به موعد انقضای قراردادهای بلندمدت موجود، پیش‌بینی می‌شود هند پس از سال ۲۰۲۸ با شکاف روبه‌گسترشی میان عرضه تضمین‌شده قراردادی و سطح تقاضای مورد انتظار مواجه شود. در صورت عدم انعقاد به‌موقع قراردادهای بلندمدت جدید، این وضعیت می‌تواند منجر به افزایش وابستگی به بازار نقدی LNG شده و در نتیجه، آسیب‌پذیری اقتصاد انرژی هند در برابر نوسانات قیمتی، شوک‌های بازار جهانی و ریسک‌های امنیت عرضه را تشدید کند (اژانس بین‌المللی انرژی، ۲۰۲۵).

نگاهی به هند به‌عنوان کشوری در حال توسعه حاکی از این واقعیت است که این کشور با بیش از یک میلیارد جمعیت و مساحتی دو برابر ایران و با درنظر گرفتن اینکه منابع انرژی قابل توجهی ندارد، در چه موقعیت پیچیده‌ای برای تأمین مصرف بالای انرژی خود قرار دارد. از این رو انرژی یکی از مهم‌ترین عوامل در همکاری‌های راهبردی ایران و هند شناخته می‌شود. ذخایر عظیم گاز طبیعی ایران، به‌ویژه در منطقه پارس جنوبی و همچنین موقعیت ژئواکونومیک این کشور در خاورمیانه، خلیج فارس و اوراسیا و مجاورت آن با بزرگ‌ترین کریدور انتقال انرژی جهان (تنگه استراتژیک هرمز)، می‌تواند زمینه‌ساز توسعه همکاری‌های بلندمدت در زمینه صادرات انرژی، سرمایه‌گذاری مشترک در پروژه‌های نفت و گاز، انتقال تکنولوژی و تأمین امنیت انرژی منطقه‌ای باشد. ایران به‌عنوان یکی از تولیدکنندگان بزرگ انرژی در جهان، فرصت مناسبی برای برخورداری از ابزار اقتصادی در جهت توسعه همکاری‌های بین‌المللی و سیاسی با همسایگان شرقی خود می‌یابد.

شکل‌گیری ایده احداث خط لوله صلح به سمت کشورهای شبه قاره هند، گامی مهم در راستای توسعه همکاری‌های منطقه‌ای ایران و تأمین منافع ملی کشور تلقی می‌شود. اما با گذشت سه دهه از توافقات اولیه این پروژه تا به امروز اجرایی نشده است. موانع عمده‌ای که بر سر راه پروژه خط لوله صلح قرار می‌گیرد شامل مسائل امنیتی، اختلافات دو جانبه بین دولت‌های هند و پاکستان و ایجاد فشار سیاسی از سوی ایالات متحده آمریکا است (ناظر^{۱۹}، ۲۰۲۲). با این حال علی‌رغم همه مسائل به‌نظر می‌رسد با توجه به روند تحولات منطقه جنوب آسیا و شبه قاره و همچنین پیوستن ایران به پیمان شانگهای می‌توان به احیا و اجرایی شدن پروژه خط لوله صلح پس از سه دهه امیدوار بود. از این رو، ضروری است فرصت موجود که بر پایه مزیت‌های ژئواقتصادی و ظرفیت‌های غنی نفت و گاز کشور شکل گرفته است، با اقدام به‌موقع و هدفمند به روابطی راهبردی و پایدار تبدیل شود. تعلل در بهره‌برداری از این ظرفیت‌ها می‌تواند به تضعیف تدریجی ارزش مزیت‌های نسبی کشور منجر شده و تعامل مؤثر با یکی از مهم‌ترین بازارهای نفت در دهه پیش‌رو را با مخاطره مواجه سازد. توسعه روابط با هند هم‌راستا با سیاست نگاه به شرق است و ضروری است تیمی متشکل از وزارت امور خارجه، وزارت نفت و وزارت راه و شهرسازی برای این مهم برنامه‌ریزی مشترک داشته باشند.

¹⁹ Naazer

۳-۲. ترانزیت

طرح راهبردی بندر چابهار به‌طور بالقوه مهم‌ترین محورهای همکاری ایران و هند در حوزه ترانزیت است که مبتنی بر مزیت جغرافیایی ایران است. چابهار به‌عنوان تنها بندر اقیانوسی ایران در جنوب شرق کشور و در سواحل دریای عمان واقع شده است. هند در طی چند سال گذشته به دنبال سرمایه‌گذاری در این بندر بوده است. سرمایه‌گذاری هند در سال ۲۰۱۹ در چابهار عملیاتی شد. اما علیرغم این اتفاق، روند سرمایه‌گذاری و پشرفت بندر به‌کندی پیش می‌رود به‌طوری‌که نمی‌توان انتظار داشت که توسعه بندر در کوتاه مدت عملیاتی شود. به‌طور خلاصه به‌رغم تمایل ایران و هند برای توسعه بندر چابهار، همکاری آن‌ها در این بندر با فراز و نشیب همراه بوده و هنوز به یک سرانجام مشخص نرسیده است. بندر چابهار به هند امکان می‌دهد تا با نفوذ روز افزون چین در اقیانوس هند، دریای عرب و خلیج فارس رقابت کند. در زمانی که چین در تلاش است تا مرزهای منطقه‌ای را از طریق ابتکار جاده و کمربند و کریدور اقتصادی چین - پاکستان بازطراحی کند، هند از طریق چابهار به دنبال افزایش ظرفیت‌های خود در پیوندهای منطقه‌ای است (پنت، ۲۰۱۸). در همین راستا ایران نیز به دنبال توسعه بند چابهار به‌عنوان یک مرکز ترانزیتی و محلی برای گسترش همکاری‌های اقتصادی و تعامل با اقتصاد جهانی است. در واقع نوعی همپوشانی بین منافع ژئواکونومیکی دو کشور وجود دارد اما در مقابل اهداف ژئوپلیتیکی دو کشور برای استفاده از بندر با یکدیگر هم‌خوانی ندارد. از آنجا که تضاد در اهداف ژئوپلیتیکی مربوط به نوع روابط ایران و هند با بازیگران تاثیرگذار در عرصه بین‌المللی شامل آمریکا و چین بازیگر منطقه‌ای همچون پاکستان است، باعث شده تا پروژه بندر چابهار در طی چند سال گذشته با کندی مواجه شود. هند و ایران نیاز دارند تا از یک منظر بلندمدت به چابهار بیندیشند و با تقویت جنبه‌های تجاری و اقتصادی بندر و بازنگری در اهداف خود از بندر چابهار، چشم‌انداز مثبتی برای آن ایجاد کنند.

باید توجه داشت که بندر چابهار به‌رغم داشتن ظرفیت‌های ژئوپلیتیک فراوان، در حال حذف شدن از کریدورها است. تحولات بین‌المللی نشان از ایجاد ائتلاف‌های منطقه‌ای به‌منظور شکل‌دهی به نظم نوین جهانی دارد. در این راستا هند در تلاش است تا از طریق دریای عمان و کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس، کریدور «توسعه» را از بندر فاو در عراق به ترکیه و در نهایت اروپا بکشد بدون اینکه موضوع بندر چابهار در میان باشد. باید توجه داشت که هند قطعاً منتظر ایران نخواهد ماند و برای دستیابی به اهداف خود از مسیرهای جایگزین ایران بی‌بهره نخواهد ماند. این امر مهم باید مورد توجه دولت ایران قرار گیرد.

۳-۳. تجارت خارجی

تجارت و همکاری اقتصادی از دیگر حوزه‌های ظرفیت‌سازی در روابط دو جانبه هند و ایران است که پیش‌تر به صورت آماری مورد بررسی قرار گرفت. بازار بسیار بزرگ هند و تامین نیازهای مصرفی ۱.۴ میلیارد نفر، فرصت‌های تجاری بیشماری را در اختیار فعالان اقتصادی ایرانی قرار می‌دهد. بخش صنعت هند پیشرفت خوبی داشته است و در برخی صنایع مانند فولاد توانسته است افزون بر تامین بخش زیادی از تقاضای داخلی، محصولات خود را به سایر کشورهای جهان نیز صادر می‌کند. بنابراین با توجه به توسعه بخش صنعت هند، ایران در صادرات تولیدات صنعتی مزیت چندانی ندارد. اما در بخش کشاورزی و مواد اولیه ظرفیت‌های صادراتی بسیاری وجود دارد. شرایط اقلیمی و آب‌وهوایی هند به‌گونه‌ای است که تولید برخی محصولات کشاورزی یا امکان‌پذیر نیست و یا برای پاسخ‌گویی به حجم بالای تقاضا، کفایت لازم را نمی‌کند و این کشور ناچار به واردات این محصولات است. این موضوع فرصت مناسبی را برای صادرکنندگان برخی اقلام کشاورزی ایران فراهم می‌سازد. در میان

اقلام کشاورزی که در واردات هند سهم بالایی دارد و ایران نیز مزیت برای صادرات آن‌ها دارد، شامل خرما، انواع میوه‌های خشک، بادام تازه یا خشک شده، کشمش و زعفران است.

در حوزه مواد اولیه و نهاده‌های پایه نیز ظرفیت‌های قابل توجهی برای توسعه صادرات ایران به بازار هند وجود دارد. افزون بر نفت خام و محصولات پتروشیمی، طیفی از محصولات شیمیایی و معدنی از جمله متانول، آمونیاک، انواع هیدروکربن‌ها، سنگ گچ، پودر گچ و اوره از مزیت نسبی صادراتی برخوردارند. بر اساس بررسی‌هایی که در این گزارش انجام شد و همچنین شواهد تجربی نشان می‌دهد که این اقلام هم‌اکنون نیز در ترکیب صادراتی ایران به هند حضور دارند؛ با این حال، نتایج بررسی‌ها حاکی از آن است که ظرفیت بالقوه قابل ملاحظه‌ای برای افزایش سهم این محصولات در سبد صادراتی ایران به هند وجود دارد که می‌تواند از طریق بهبود زیرساخت‌های تجاری، تسهیل مبادلات مالی و تقویت همکاری‌های دوجانبه بالفعل شود.

با عضویت رسمی جمهوری اسلامی ایران در سازمان همکاری شانگهای و لایحه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به این سازمان مورخ ۱۰ مهر ۱۴۰۱، فضای مساعدتری برای گسترش روابط پایدار با همسایگان و کشورهای پیرامونی همچون هند فراهم شده است.^{۲۱} یکی از مهم‌ترین فرصت‌های اقتصادی پیش‌روی ایران در چارچوب عضویت در سازمان همکاری شانگهای، امکان گسترش و تنوع‌بخشی به روابط تجاری با کشورهای عضو و شبکه شرکای اقتصادی آن‌ها در سطح جهانی است. با این حال، باید تأکید کرد که عضویت در این سازمان به صورت خودکار به تقویت روابط تجاری و اقتصادی کشور منجر نمی‌شود و تحقق این ظرفیت‌ها تا حد زیادی وابسته به کارآمدی سیاست خارجی، انسجام نهادی و توان سیاست‌گذاری اقتصادی کشور خواهد بود.

۴. موانع و چالش‌های همکاری و تجارت ایران و هند

چالش‌ها و محدودیت‌های حاکم بر مناسبات اقتصادی و تجاری میان ایران و هند را می‌توان در قالب دو سطح تحلیلی با منشأ داخلی و منشأ خارجی مورد بررسی قرار داد. محدودیت‌های دارای منشأ داخلی ناظر بر عواملی هستند که ریشه در ساختارهای مدیریتی، نهادی و رویکردهای سیاست‌گذاری داخلی کشور دارند. در مقابل، محدودیت‌های با منشأ خارجی به عواملی اطلاق می‌شود که خارج از حوزه اختیار مستقیم سیاست‌گذاران داخلی قرار دارند؛ با این حال، حتی این دسته از محدودیت‌ها نیز تا حد قابل توجهی متأثر از میزان کارآمدی، ابتکار عمل و نحوه فعال‌سازی دیپلماسی اقتصادی کشور در عرصه بین‌المللی هستند.

۴-۱. محدودیت‌های داخلی

بخش قابل توجهی از چالش‌ها و محدودیت‌های داخلی مؤثر بر توسعه روابط و مناسبات تجاری ایران با سایر کشورها را نمی‌توان مختص یک شریک تجاری خاص دانست، بلکه این محدودیت‌ها عمدتاً ماهیتی فراگیر داشته و بر تعاملات اقتصادی ایران با سایر شرکای تجاری نیز اثرگذارند. با این حال، در چارچوب روابط ایران و هند، عواملی نظیر کاهش توجه راهبردی به هند در سیاست خارجی طی سال‌های اخیر، در مقام یک شریک تجاری بالقوه باثبات و قابل اتکا، نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کرده‌اند. افزون بر این، کمبود و نارسایی زیرساخت‌های همکاری دوجانبه در داخل کشور از جمله عدم تکمیل ناوگان و شبکه

^{۲۱} جهت مطالعه قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به سازمان همکاری شانگهای بر روی لینک زیر کلیک کنید:

<https://service.tccim.ir/?addr=1wmd42>

ریلی در مسیر کریدور بین‌المللی شمال-جنوب که به‌عنوان یکی از الزامات عملیاتی شدن کامل پروژه بندر چابهار تلقی می‌شود از جمله موانع ساختاری در مسیر تعمیق همکاری‌های اقتصادی با هند به شمار می‌رود.

همچنین، ناهماهنگی نهادی میان دستگاه‌های متولی دیپلماسی اقتصادی نظیر وزارت امور خارجه، وزارت صنعت، معدن و تجارت، اتاق بازرگانی و سازمان توسعه تجارت، در کنار بی‌ثباتی در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی و نوسانات متغیرهای کلان اقتصادی، از دیگر عوامل بازدارنده‌ای هستند که نه تنها توسعه مناسبات تجاری دوجانبه، بلکه جذب سرمایه‌گذاری شرکت‌های هندی در اقتصاد ایران را نیز با محدودیت مواجه کرده‌اند.

۴-۲. محدودیت‌های خارجی

علیرغم ظرفیت‌ها و فرصت‌های موجود برای تعمیق همکاری‌های اقتصادی، محدودیت‌ها و موانع خارجی قابل‌توجهی نیز در مسیر توسعه روابط ایران و هند وجود دارد. مناسبات دوجانبه دو کشور به‌طور معناداری تحت تأثیر الگوی روابط راهبردی هند با ایالات متحده آمریکا و اسرائیل قرار دارد. روابط نزدیک هند با آمریکا و سایر بازیگران مهم منطقه‌ای، به‌ویژه کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس، موجب شده است این کشور جایگاهی متمایز به‌عنوان یک بازیگر چندجانبه‌گرای متوازن در نظام بین‌الملل کسب کند.

با وجود فراز و فرودهای متعدد در روابط ایران و هند، این مناسبات همچنان از اهمیت راهبردی متقابل برای دو کشور برخوردار است؛ با این حال، تنش‌های ساختاری در روابط ایران با متحدان کلیدی هند، به‌ویژه ایالات متحده آمریکا، دامنه و عمق همکاری‌های دوجانبه را با محدودیت مواجه ساخته است. در چنین شرایطی، هند در برخی مقاطع ناگزیر به بازتنظیم روابط خود با ایران شده است تا از به مخاطره افتادن منافع راهبردی‌اش در تعامل هم‌زمان با ایران، آمریکا و کشورهای عربی منطقه جلوگیری کند.

افزون بر این، تداوم و تشدید ریسک‌های ناشی از تحریم‌های ثانویه ایالات متحده موجب شده است فضای نااطمینانی در روابط اقتصادی ایران و هند استمرار یابد. در همین راستا، تحریم یک شرکت پتروشیمی مستقر در بمبئی در سپتامبر ۲۰۲۲ به دلیل خرید نفت از ایران، نمونه‌ای از پیامدهای عملی این محدودیت‌هاست (The Economic Times، ۲۰۲۲). در مجموع، می‌توان گفت که نااطمینانی ناشی از فشارهای خارجی و ملاحظات ژئوپلیتیکی همچنان به‌عنوان یکی از موانع کلیدی در مسیر گسترش سرمایه‌گذاری و تعمیق روابط تجاری میان ایران و هند ایفای نقش می‌کند.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

پیوندهای تاریخی دیرپا میان ایران و هند، اشتراکات عمیق فرهنگی و تمدنی و نیز تحولات شتابان اقتصاد هند و ارتقای جایگاه این کشور به‌عنوان یکی از قدرتهای نوظهور در نظام بین‌الملل، موجب شده است که توسعه روابط با هند از جایگاهی ویژه در چارچوب دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران برخوردار باشد. در مقابل، از منظر سیاست خارجی هند، ایران به واسطه موقعیت ژئواستراتژیک منحصربه‌فرد خود به‌عنوان کانون اتصال خلیج فارس به آسیای مرکزی و فراتر از آن، واجد اهمیتی راهبردی تلقی می‌شود.

هرچند مناسبات ایران و هند تحت تأثیر مجموعه‌ای از محدودیت‌ها، از جمله تحریم‌های بین‌المللی، تعاملات هند با رقبای ژئوپلیتیکی ایران و برخی چالش‌های ساختاری داخلی قرار دارد، با این حال جایگاه ایران در راهبرد منطقه‌ای هند را می‌توان بر پایه نقش بالقوه آن در تأمین امنیت انرژی این کشور و نیز ایجاد مسیرهای ترانزیتی جایگزین برای دسترسی هند به بازارهای آسیای مرکزی و اوراسیا تبیین کرد. در همین راستا، در ادامه این گزارش تلاش شده است مجموعه‌ای از توصیه‌های راهبردی و سیاست‌محور با هدف تعمیق و ارتقای مناسبات اقتصادی و تجاری میان دو کشور ارائه شود.

۱. توصیه‌های سیاستی به دولت

- مناسبات راهبردی هند با ایالات متحده آمریکا و برخی بازیگران کلیدی منطقه‌ای، به‌ویژه کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس نظیر عربستان سعودی، نقش مؤثری در شکل‌گیری ملاحظات بازدارنده در توسعه روابط سیاسی و تجاری هند با ایران، به‌خصوص در حوزه مبادلات انرژی، ایفا کرده است. بر این اساس، ضروری است دستگاه سیاست خارجی کشور با اتخاذ رویکردی قاعده‌مند، منسجم و مبتنی بر اولویت‌های ملی در سیاست‌گذاری خارجی و از طریق تقویت، هدفمندسازی و نهادینه‌سازی دیپلماسی اقتصادی، به‌ویژه در بخش انرژی، از ظرفیت‌ها و فرصت‌های محیط بین‌المللی به‌صورت حداکثری بهره‌برداری کند. چنین رویکردی می‌تواند ضمن مدیریت فشارهای بیرونی و کاهش اثرگذاری محدودیت‌های خارجی، زمینه را برای تسهیل همکاری‌های دوجانبه، ارتقای سطح مبادلات اقتصادی و جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در راستای تأمین منافع ملی فراهم سازد.
- در بعد تجاری هماهنگ‌سازی سه معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت خارجه، سازمان توسعه تجارت و سازمان سرمایه‌گذاری خارجی توسط ستاد هماهنگی وزارت امور خارجی که یکی از دیرپاترین ساختارهای اقتصادی جمهوری اسلامی ایران است می‌تواند گامی مؤثر برای هدفمند کردن تجارت با هند و طراحی یک استراتژی تجاری مفید باشد.
- بندر چابهار به‌عنوان طرحی چندبعدی، تنها بندر تجاری نیست، راهبردی برای همکاری‌های منطقه‌ای از جمله همکاری با هند به شمار می‌آید. لازمه توسعه بندر چابهار این است که اولاً، توسعه این بندر تنها معطوف به حضور هند نباشد. ثانیاً از نگاه بخشی به این معنی که به این بندر از منظر ترانزیتی نگاه شود پرهیز شود و اتخاذ رویکردی جامع توصیه می‌شود. به این مفهوم که دعوت سرمایه‌گذاران خارجی مبتنی بر بسته‌ای جامع باشد که تنها بر جنبه خاصی از توسعه بندر چابهار معطوف نباشد و به‌طور همزمان ذی‌نفع خارجی انتخاب شود

که همسویی و منافع متقابل بیشتری داشته باشد.

- در رابطه با انرژی، ایران در حال ناگذاری جایگاه خود به رقبا است. ۶۵ درصد از واردات نفت هند از کشورهای شورای همکاری خلیج فارس است. در این راستا عدم واگذاری جایگاه ایران به رقبا خود در بازار انرژی هند و تبدیل مزیت‌های بالقوه ایران در این بخش به سیاست‌های عملی که تقویت‌کننده مناسبات اقتصادی و سیاسی طرفین باشد یکی از الزامات است.
- مساعدت ایران برای گشودن پای هند به افغانستان با توجه به ظرفیت‌های موجود در جنوب شرق افغانستان و مرز مشترک ایران با این کشور از جمله سرمایه‌گذاری هند در حوزه معدن و اتصال قندهار از طریق زاهدان به چابهار می‌تواند برای تشویق هند به ارزش‌گذاری مجدد ایران در نقشه استراتژیک این کشور تاثیرگذار باشد.
- دولت جمهوری اسلامی ایران می‌بایست در چارچوب توسعه روابط دوجانبه، تمرکز خود را بر تقویت و نهادینه‌سازی زیرساخت‌های حقوقی، نهادی و مقرراتی حاکم بر همکاری‌های اقتصادی با هند معطوف کند؛ به‌ویژه از طریق انعقاد و به‌روزرسانی موافقت‌نامه‌های دوجانبه تجاری و سرمایه‌گذاری، کاهش عدم قطعیت‌های حقوقی، تسهیل رویه‌های گمرکی و مالی، و ایجاد سازوکارهای پایدار حمایت از فعالیت‌های بخش خصوصی، به‌گونه‌ای که بستر لازم برای حضور مؤثر و بلندمدت فعالان اقتصادی در تعاملات دوجانبه فراهم شود. هرچند رفع تحریم‌ها به‌عنوان یک راهکار کلی برای کلیت اقتصاد کشور باید در دستور کار قرار گیرد، با این حال در مورد خاص ایران و هند طراحی و اجرای یک کانال تبادل مالی با ثبات و مستقل که از روابط سیاسی ایران با غرب تاثیرپذیر نباشد.
- دولت جمهوری اسلامی ایران می‌بایست با هدف نهادینه‌سازی و تعمیق روابط اقتصادی با هند، ایجاد سازوکارهای گفت‌وگویی نهادی و پایدار را در اولویت قرار دهد؛ از جمله از طریق تشکیل شورای دائمی تجارت ایران و هند با مشارکت نهادهای دولتی و نمایندگان بخش خصوصی دو کشور. این شورا می‌تواند مسئولیت تدوین و اجرای یک نقشه راه پنج‌ساله همکاری‌های اقتصادی و تجاری را بر عهده داشته باشد و با تعیین اهداف کمی، اولویت‌های بخشی و سازوکارهای اجرایی، چارچوبی منسجم برای توسعه روابط دوجانبه فراهم کند. افزون بر این، پیگیری مذاکرات سه‌جانبه ایران-هند-ترکیه می‌تواند به‌عنوان یک پلتفرم مکمل منطقه‌ای، زمینه هم‌افزایی تجاری، توسعه زنجیره‌های ارزش فراملی و ارتقای جایگاه ایران در تعاملات اقتصادی منطقه‌ای را تقویت کند.

۲. توصیه‌های سیاستی به بخش خصوصی

- اتاق بازرگانی می‌تواند به‌عنوان نهاد واسط و راهبردی دولت را در تسریع انعقاد موافقت‌نامه تجارت ترجیحی با هند متقاعد کرده و زمینه را برای اصلاح و تسهیل فرآیندهای گمرکی فراهم سازد. توسعه صادرات به هند می‌تواند کاهش کسری تجاری و تقویت نقش بخش خصوصی در تجارت خارجی را ممکن سازد و تدوین موافقت‌نامه تجارت ترجیحی، به‌عنوان یک ابزار سیاستی، در تحقق این هدف تعیین‌کننده خواهد بود.

- ارتقای ظرفیت سه نهاد کلیدی شامل اتاق مشترک ایران و هند، گروه دوستی پارلمانی ایران و هند و گروه پارلمانی هند و ایران می‌تواند مناسبات دو کشور را در سطوح غیررسمی و فراتر از تعاملات مرسوم دولت‌ها تقویت کرده و زمینه همکاری‌های اقتصادی و تجاری را تسهیل کند.
- تشکیل ساختارهای حقوقی و مشاوره‌ای با هزینه پایین برای تجار می‌تواند به کاهش عدم قطعیت‌ها، افزایش شفافیت و ارتقای امنیت سرمایه‌گذاری و تجارت دوجانبه با هند منجر شود.
- فرصت همکاری با هند به دلیل موقعیت راهبردی ایران در اتصال به آسیای میانه، قفقاز، روسیه و افغانستان همواره زنده است. موفقیت در بهره‌برداری از این فرصت مستلزم نقش فعال و هدفمند بخش خصوصی است. تمرکز صرف بر لغو تحریم‌ها کافی نیست؛ ورود به مذاکرات هدفمند و موردی با طرف هندی می‌تواند فرصت‌های استراتژیک برای توسعه چابهار، منطقه مکران و شرق کشور فراهم کرده و جایگاه ایران را در شبکه‌های ترانزیتی و اقتصادی منطقه بهبود بخشد.
- از مهم‌ترین عوامل موفقیت برای فعالان اقتصادی بخش خصوصی در ورود به بازار هند می‌توان به اقتصاد مقیاس، بومی‌سازی محصول، حساسیت به قیمت و پرهیز از رویکرد کوتاه‌مدت اشاره کرد. اهمیت توجه به اقتصاد مقیاس ناشی از اندازه بزرگ بازار هند و جمعیت بالای مصرف‌کنندگان است، که نیازمند عرضه حجم قابل توجهی از محصولات صادراتی می‌باشد. بنابراین، شرکت‌ها و فعالان بخش خصوصی ایرانی پیش از صادرات باید توانایی تأمین حجم بالا و مستمر سفارش‌ها را داشته باشند.
- بهره‌گیری از ظرفیت بخش خصوصی با تمرکز بر اقتصاد مقیاس بالا نه تنها رقابت‌پذیری صادرکنندگان ایرانی را در بازار هند افزایش می‌دهد، بلکه طرف هندی را تشویق می‌کند تا بخش عمده‌ای از نیاز بازار خود را از این صادرکنندگان تأمین کند. این رویکرد، علاوه بر تثبیت جایگاه فعالان بخش خصوصی، زمینه توسعه پایدار و مستمر روابط تجاری دوجانبه ایران و هند را فراهم می‌سازد.
- اتاق بازرگانی می‌تواند با اتخاذ رویکردی فعال و بازارمحور، نقش محوری در تسهیل تعامل مستقیم میان بنگاه‌های ایرانی و طرف‌های هندی ایفا کند؛ به‌طور مشخص از طریق برنامه‌ریزی منسجم برای اعزام و میزبانی هیئت‌های تجاری تخصصی، تقویت حضور هدفمند بنگاه‌های ایرانی در نمایشگاه‌ها و رویدادهای تجاری هند، و ایجاد شبکه‌های پایدار ارتباطی میان بخش‌های خصوصی دو کشور، به‌منظور شناسایی فرصت‌های صادراتی، انتقال تجربه و ارتقای جایگاه ایران در بازار هند.
- به‌منظور تعمیق همکاری‌های اقتصادی و تجاری با هند، برگزاری یک همایش جامع و هدفمند با رویکرد دوجانبه می‌تواند در دستور کار قرار گیرد که در قالب آن، پنل‌های تخصصی موضوع‌محور با تمرکز بر بخش‌های دارای مزیت نسبی و ظرفیت همکاری بالا، از جمله صنایع دارویی و صنایع غذایی هند، طراحی و اجرا شود. در این چارچوب، توجه ویژه به نقش شرکت‌های کوچک و متوسط (SMEs) به‌عنوان مؤثرترین و انعطاف‌پذیرترین بازیگران در توسعه روابط تجاری دوجانبه ضروری است؛ چراکه این بنگاه‌ها می‌توانند با هزینه کمتر، سرعت بالاتر و قابلیت انطباق بیشتر، زمینه‌ساز گسترش پایدار همکاری‌های صنعتی، انتقال دانش و افزایش صادرات غیرنفتی میان دو کشور شوند.

- با فراهم‌سازی مجوزها و چارچوب‌های قانونی لازم، بخش خصوصی ایران قادر خواهد بود به‌عنوان بازیگر اصلی در سرمایه‌گذاری و با بهره‌گیری از فناوری‌های هند، نقش پیشرو در توسعه کریدور شمال-جنوب را ایفا کند. این رویکرد می‌تواند الگوهای نوآورانه مشارکت اقتصادی و سرمایه‌گذاری مشترک، به‌ویژه در حوزه‌های زیرساخت‌های حمل‌ونقل و ترانزیت، ایجاد نموده و کارایی و اثرگذاری پروژه‌های توسعه‌ای را به‌طور چشمگیری افزایش دهد.
- اتاق بازرگانی می‌تواند با اتخاذ رویکردی شبکه‌محور، استفاده هدفمند از ظرفیت ایرانیان مقیم هند را به‌عنوان یکی از ابزارهای کلیدی توسعه روابط تجاری دوجانبه در دستور کار قرار دهد؛ به‌ویژه از طریق شناسایی و سازمان‌دهی فعالان اقتصادی، متخصصان و کارآفرینان ایرانی مقیم هند، ایجاد شبکه‌های رسمی ارتباطی میان آنان و بنگاه‌های ایرانی، و بهره‌گیری از دانش بومی، روابط تجاری و شناخت این گروه از ساختار بازار، قوانین و فرهنگ کسب‌وکار هند. چنین رویکردی می‌تواند به کاهش ریسک ورود بنگاه‌های ایرانی به بازار هند، تسهیل تعاملات تجاری، و تقویت حضور پایدار بخش خصوصی ایران در این بازار منجر شود.

منابع

۱. اتاق ایران (۱۴۰۲). گذرگاه بین‌المللی شمال و جنوب؛ فرصت‌ها، موانع و چشم‌اندازها
۲. احمدی‌ینی، یاسر، احمدی‌نبی، محمد، عبداللهی، ابوالفضل (۱۴۰۲). سیاست تجارت خارجی هند ۲۰۲۳. معاونت مطالعات اقتصادی و آینده‌پژوهی اتاق تهران
۳. گمرک جمهوری اسلامی ایران.
۴. صندوق ضمانت صادرات ایران

1. United Nations (UN).
2. World Bank.
3. Freedom House.
4. International Monetary Fund (IMF)
5. International Trade Centre (ITC)
6. UNCTAD
7. International Energy Agency (IEA)
8. United Nations. 2025. World Urbanization Prospects. Department of Economic and Social Affairs Population Division
9. Gilmartin, D. (2015). The Historiography of India's Partition: between civilization and modernity. *The Journal of Asian Studies*, 74(1), 23-41.
10. Hall, I., & Ganguly, Š. (2021). Introduction: Narendra Modi and India's foreign policy. *International Politics (The Hague)*, 59(1), 1.
11. OECD (2025), OECD Economic Outlook, Volume 2025 Issue 2: Resilient Growth but with Increasing Fragilities, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9f653ca1-en>.
19. United Nations (2025), World Investment Report 2025, International investment in the digital economy.
20. Jabbari, A. (2023). The making of Persianate modernity: Language and literary history between Iran and India (Vol. 25). Cambridge University Press.

21. IEA (2025), India Gas Market Report, IEA, Paris,
<https://www.iea.org/reports/india-gas-market-report>, Licence: CC BY 4.0
22. Naazer, M. (2022). Great Powers, Core Members, and the Fate of Regional Cooperation: A Study of Indian and the US Behavior towards India-Pakistan-Iran Gas Pipeline Project. *Journal of South Asian Studies*.
23. Pant, H. V., & Mehta, K. (2018). India in Chabahar: A Regional Imperative. *Asian Survey*, 58(4), 660-678.
24. Nasirpour, G. (2019). Iran-India relations with future prospects. *Geopolitics Quarterly*, 14(52), 165-187.
25. India Development Update (2024). India's trade opportunities in a changing global context, World Bank Group.
26. Saeed, S. (2025). The crises in the Middle East: reshaping the region's geopolitical landscape and altering the global order. *Asian Review of Political Economy*, 4(1),
27. Singh, S. (2017). FDI, public investment and private domestic investment in India: crowding in or out?. *Asian Journal of Research in Banking and Finance*, 7(7), 215-232.